

Eksta kyrka

Karaktärisering 2022

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471, LM2023/012394.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Eksta socken.....	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	15
Kyrkobyggnaden.....	34
Kyrkans huvuddrag.....	34
Byggnadshistorik	39
Nulägesbeskrivning	47
Restaureringar	100
Arkeologi	107
Fornlämningar.....	108
Kyrkogården	108
Värdering.....	108
Allmänt.....	108
Bruksvärden	110
Kyrkobyggnaden.....	111
Kyrkans inventarier	112
Kyrkogården	112
Händelselista Eksta kyrka.....	114
Lagskydd.....	121
Källor och litteratur.....	123
Otryckta källor.....	123
Tryckta källor.....	123
Kartor	123

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

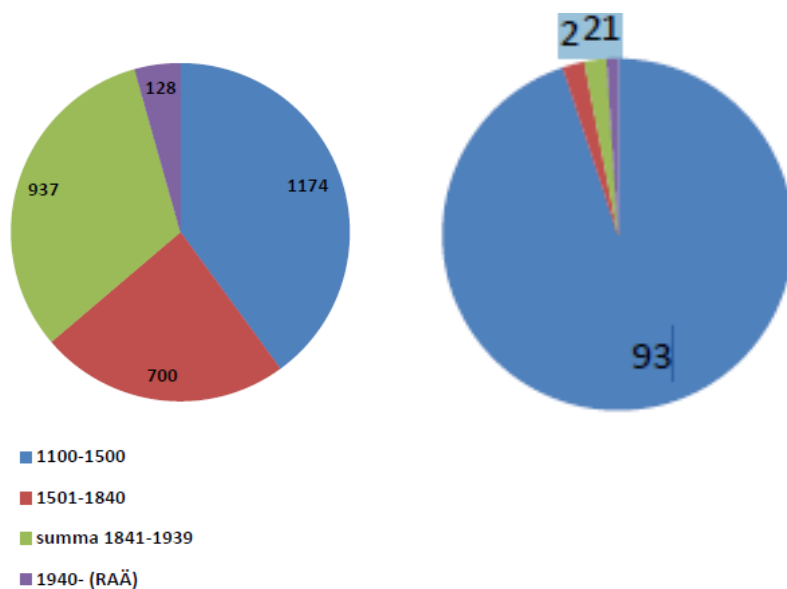
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgs kyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

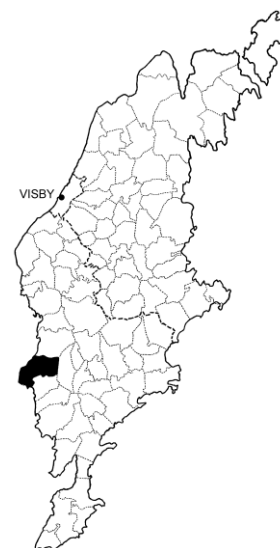

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Eksta socken

Eksta kyrka ingår i Klinte pastorat. Den är belägen på sydvästra Gotland, cirka 50 km från Visby. Socknen tillhör Gotlands större socknar. Det är en utpräglad jordbruks- och skogsbygd, där även fisket bidragit till försörjningen. Till socknen hör också öarna Lilla och Stora Karlsö. Under slutet av den förhistoriska tiden skedde en markant bygdeförskjutning österut i Eksta. Kyrkan är placerad i denna nya odlingsbygd. I äldre tider fanns 24 gårdar, varav flera stora. 2021 var invånarantalet i Eksta socken 274 personer.

Kyrkomiljön

Eksta kyrka är belägen cirka 300 meter söder landsvägen Eksta – Hemse, vid infarten till en mindre bygdeväg, vilken utgör kyrkogårdens västra gräns. I söder gränsar kyrkogården mot prästgården med en del bevarade ekonomibyggnader. Väster om landsvägen ligger Eksta skola och i norr en bostadsfastighet, tidigare tjänstebostad för pastoratets barnmorska. Alldeles norr om kyrkogården finns en senare anlagd parkeringsplats. Öster och sydost om kyrkan är landskapet öppet med betes- och åkermarker.

Eksta kyrkomiljö fotograferad från sydost 2019. Pär Malmros, Visby stift.

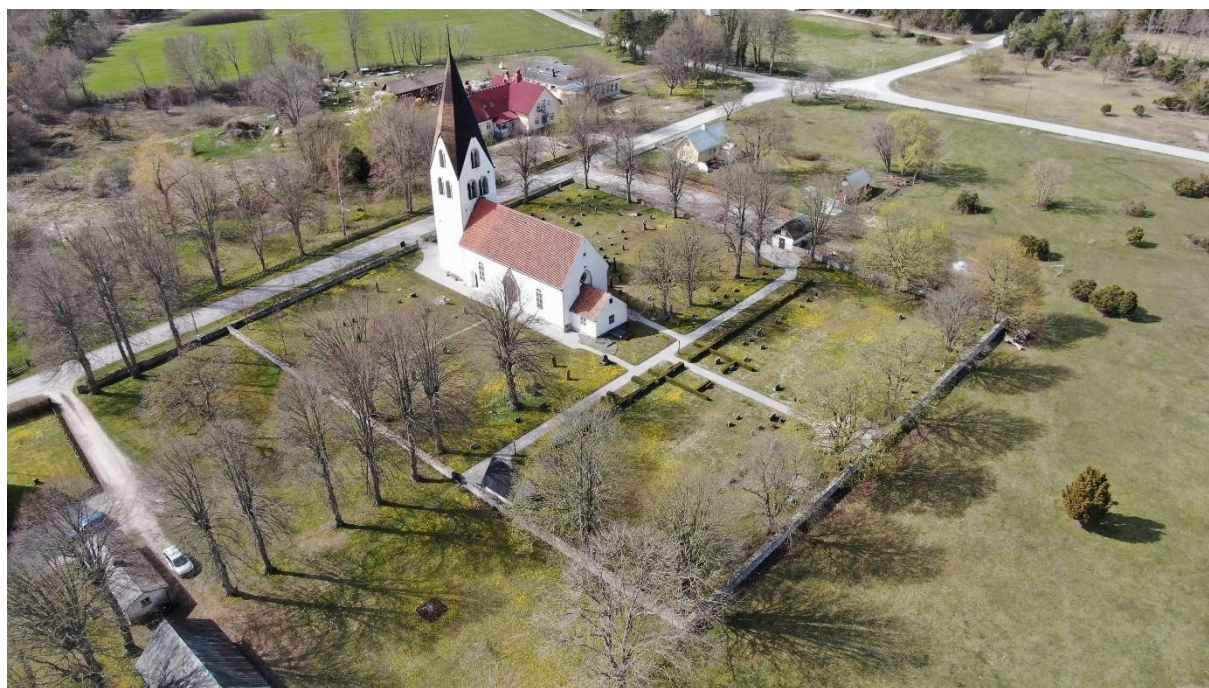
Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

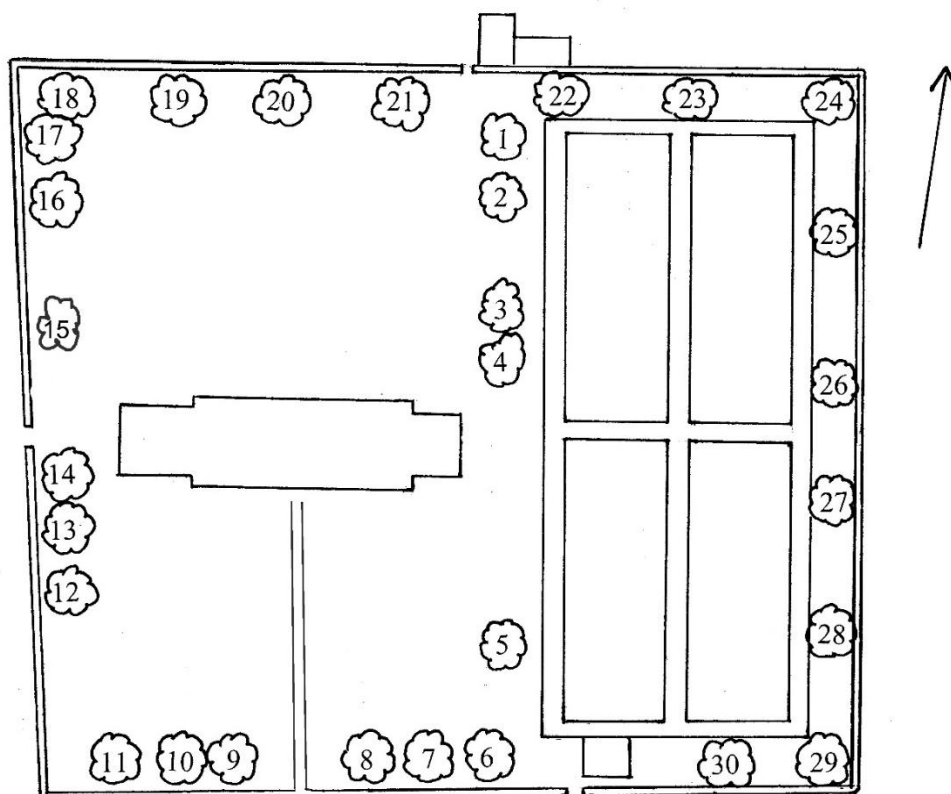
Eksta kyrkogård har utvidgats vid ett flertal tillfällen och tillhör Gotlands större kyrkogårdar. Den omges av en trädkrans vilket ger en rumskänsla. Den yngsta delen finns i öster, utvidgad 1927-30. Vid detta tillfälle insattes ett antal gravhällar i den norra muren vilket är unikt. Den östra delen avskiljs genom en buxbomshäck.

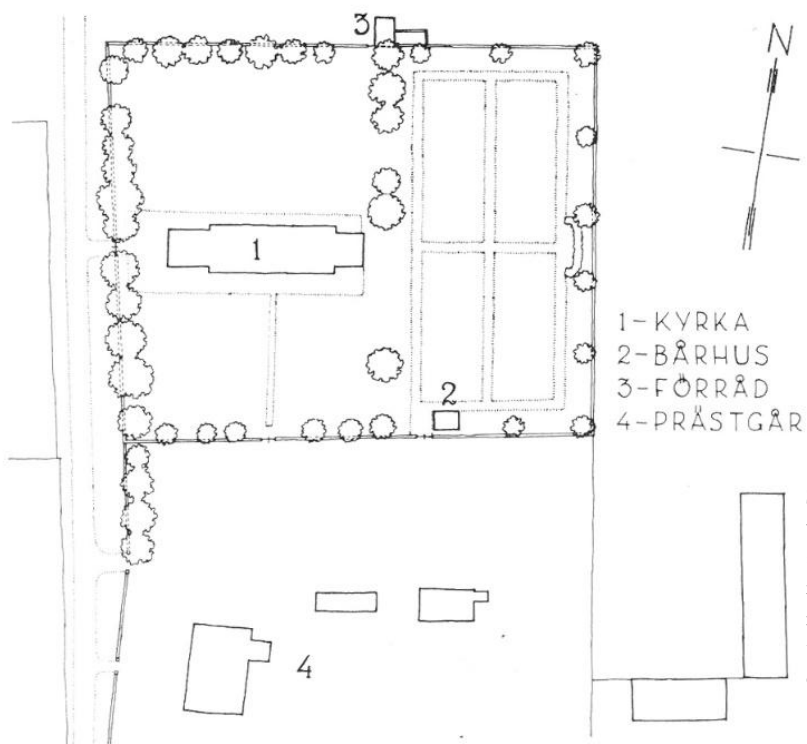
Eksta kyrkomiljö fotograferad från norr 2019. Söder om kyrkan syns prästgården. Pär Malmros, Visby stift.

Eksta kyrkomiljö fotograferad från sydost 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan över Eksta kyrkogård. Reviderad 2022.

Situationsplan 1947
upprättad av A Örn. På
situationsplanen syns den
norra delen av kyrkogården
med fyra indelade kvarter,
tillkommen 1927-30. Ur
efter Sveriges Kyrkor volym
178, Gotland band VIII:1
(1978).

Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan omges av åkermarker i öster och i söder och väster, ängs- och betesmarker.

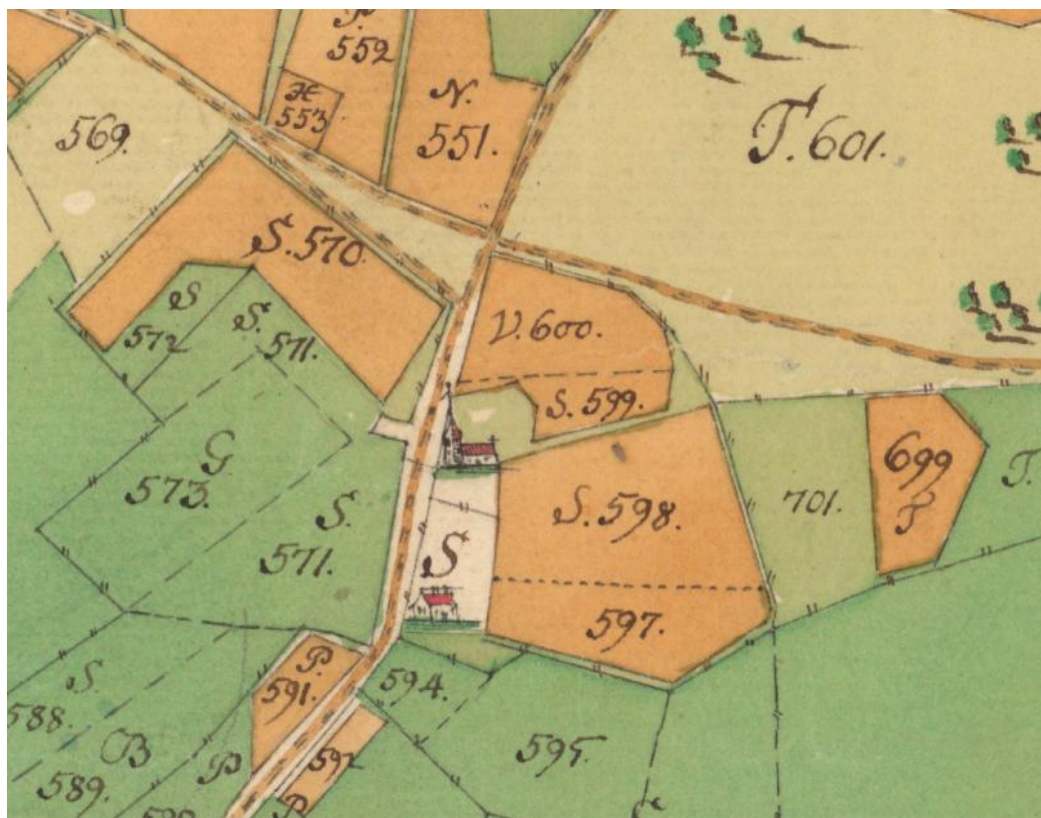
Vid mitten av 1700-talet omgavs kyrkogården av ett trästaket. I ett visitationsprotokoll omtalas att träplanket börjat ersättas av en stenmur. År 1842 beslutades att den skulle läggas om i enlighet med muren vid Sproge kyrka, dvs ”i fyrkant parallellt eller i jämbredd med Kyrkans 4 sidor”. Det genomfördes 1847. Sockenstämman beslutade 1842 även att den gamla ”likporten” norr om kyrkan skulle tas ned, och att en annan ”prydligare och smakfullare” skulle sättas upp väster om kyrkan, vilket skedde 1847. Stigluckan finns avbildad av Per Arvid Säve 1864. Den revs 1887 samtidigt med den västra kyrkogårdsmuren och ersattes av en grind av bandjárn, lik staketet (se nedan).

Laga skiftes karta från 1879 visar kyrkogårdens omfattning innan utvidgningen. Den utvidgades åt söder 1887 då en del av prästgårdens tomt togs i anspråk. Vid detta tillfälle togs de västra och södra murarna bort och ersattes i väster av ett staket av bandjárn och i söder av en hagtornshäck. 1901 beslutades att kyrkogården skulle utvidgas mot norr och att en stenmur skulle uppföras. 1920 ersattes hagtornshäcken i söder av en stenmur.

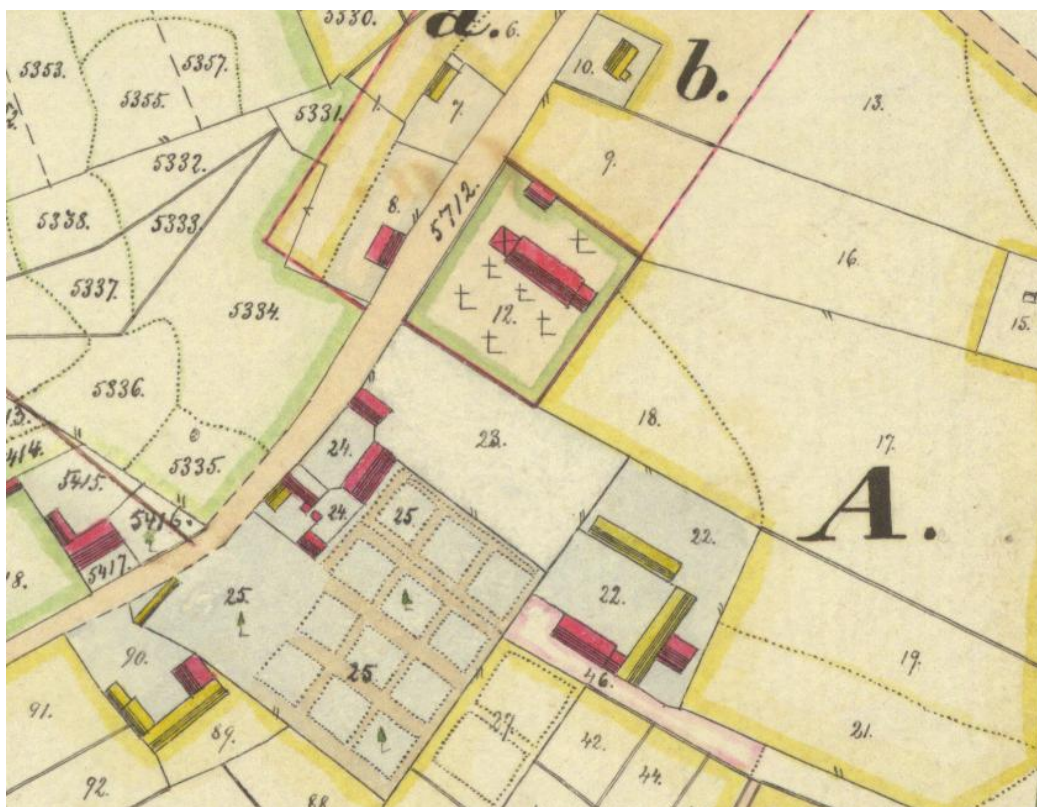
Den sydvästra ingången, mitt för kyrkans sydportal tillkom 1887, och den sydöstra 1928. Dessa ingångar är försedda med grindar av bandjárn av samma utseende som det försvunna staketet i väster. Den norra ingången tillkom samtidigt med muren 1902.

I samband med kyrkomurens omläggning 1847 omtalas plantering av träd. Det omnämns även i visitationsprotokollet 1867. Samtidigt med utvidgningen av kyrkogården 1902 planterades lindar i öster och norr.

1927-1930 utvidgades kyrkogården betydligt åt öster. En stenmur uppfördes kring den nya delen. I östra murens insida insattes ett flertal äldre gravstenar efter förslag av S Brådhe. 1974-1975 ersattes järnstaketet i väster med en stenmur. Då tillkom de nuvarande järngrindarna med stolpar av huggen kalksten efter ritningar av Gunnar Jonsson, Stockholm.

Skattläggningskarta från 1752. Kartan visar Eksta kyrka med prästgården i söder. Öster om kyrkan ligger åkermarker och i söder och väster, ängs- och betesmarker.

Lagaskiftes karta från 1879. Kartan visar Eksta kyrka och kyrkogården med sockenmagasinet norr om kyrkan. Sockenmagasinet revs 1901 i samband med utvidgning åt norr. Söder om kyrkan ligger prästgården.

Eksta kyrkomiljö tecknad av Per Arvid Säve 1864. Till höger syns prästgården med flyglar och söder om kyrkan möjligen ett skolhus. Alvin, UUB.

Eksta kyrka och kyrkogård tecknad av Per Arvid Säve 1864. Vid den västra in syns en stiglucka som togs bort 1887. ATA.

Eksta kyrka 1916. Foto Eric Erici. Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet.

Eksta kyrka. Den västra sträckningen med ett järnstaket. Foto försda decennioerna av 1900-talet, Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet.

Eksta kyrka. På kyrkogården växer högt gräs. Foto Anders Roland 1923. Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet.

Eksta kyrka. Gravar omgivna av stenram samt gravkullar syns på bilden. Foto Bertil Berthelsson 1945. Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet.

Nulägesbeskrivning

Eksta kyrkogård har idag en närmast kvadratisk utformning sedan den utvidgats vid flera tillfällen. Platsen för den tidigare muren åt öster markeras nu av en rad planterade lindar. Kyrkogården är omgiven av en tämligen enhetlig kallmur av kalksten, huvudsakligen tillkommen under 1900-talet. I den östra och nordöstra mursträckningen ingår 19 äldre gravhällar. De flesta är från 1600- och framför allt 1700-talen. I muren ingår även äldre byggnadsmaterial.

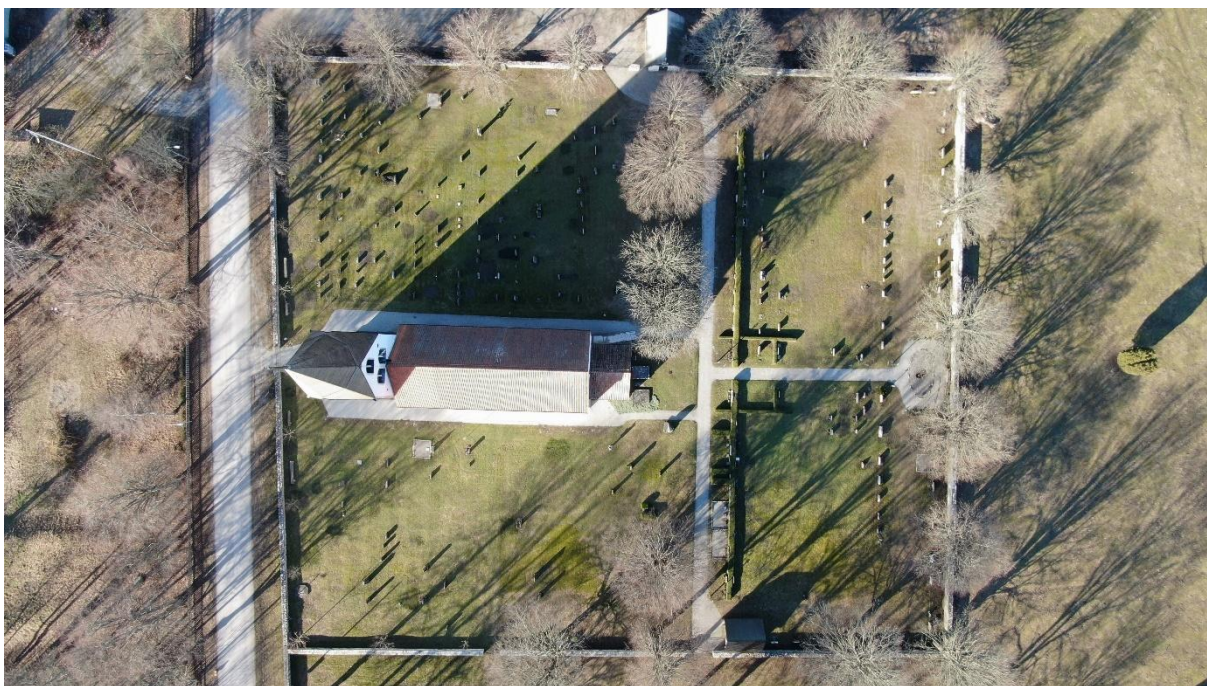
Kyrkogården har fyra ingångar, samtliga stängs med svartlackerade järngrindar. Ingången i väster stängs med dubbla grindar i smidesjärn, flankerade av pelare i kalksten. I södra muren, mot prästgården, finns en enkel grind i smidesjärn. I samma mur på gränsen mellan den äldre och den utvidgade kyrkogården finns också en enkel järngrind. Öppningen tillkom 1887 och grinden är tillverkad av bandjärn av samma utseende som det försvunna staketet i väster. I den norra muren finns också en liknande enkel järngrind. Från tre av grindarna leder gångar belagda med grus fram till kyrkan, som omges av grusade gångar. Från den fjärde grinden som leder till prästgården finns en gång belagd med kalkstensflis.

I den östra delen av kyrkogården som anlades 1927-30, finns en grusad gång i nord-sydlig riktning, och en grusad gång i väst-östlig riktning som leder fram till en grusbelagd rundel med en minneslund (se nedan). En situationsplan från 1942 visar att den norra delen var indelad i fyra rektangulära kvarter genom en mittgång och en gång i den östra delen (se situationsplanen från 1947). Belysningen utgörs av två belysningsstolpar av metall med enkla glaskupor.

En äldre byggnad av trä, innehållande sockenmagasin och materialbod, belägen vid den norra kyrkogårdsmuren, revs 1901 i samband med utvidgningen åt detta håll. Utanför kyrkogården längs med dess norra sträckning ligger sedan 1903 en materialbod av trä, vilken ersatte det äldre sockenmagasinet. Det finns en materialbod av putsad och vitkalkad kalksten i den äldre kyrkogårdens nordöstra hörn, som enligt räkenskaperna är uppförd 1903. Denna byggnad inrymmer idag bland annat el-centralen. 1962 uppfördes ett bårhus. Idag används det som förvaringsutrymme.

Det finns synliga gravar på hela kyrkogården. De flesta gravar ligger norr och nordost om kyrkan. Under 2000-2010 talen anlades en minneslund i den grusade rundeln öster om kyrkan.

Kyrkogården omges av en trädkrans av äldre lind, hamlade (nr 16, 18-21), äldre skogslönn, hamlad (nr 7-8, 22-30), äldre ask, hamlad (nr 9-14), äldre tysklönn, hamlade (nr 17, 25) och äldre hästkastanj, hamlad (nr 15). Centralt finns en trädrad vilken är en gammal rest av den trädkrans som omgav kyrkobyggnaden, bestående av äldre lind, hamlade (nr 1-2, 5) och äldre hästkastanj, hamlade (nr 3-4), (se situationsplan s. 9). Den yngre kyrkogården i öster avgränsas från den äldre kyrkogården delvis av buxbomshäckar. I buxbomshäckarna finns inklippta gravvårdar.

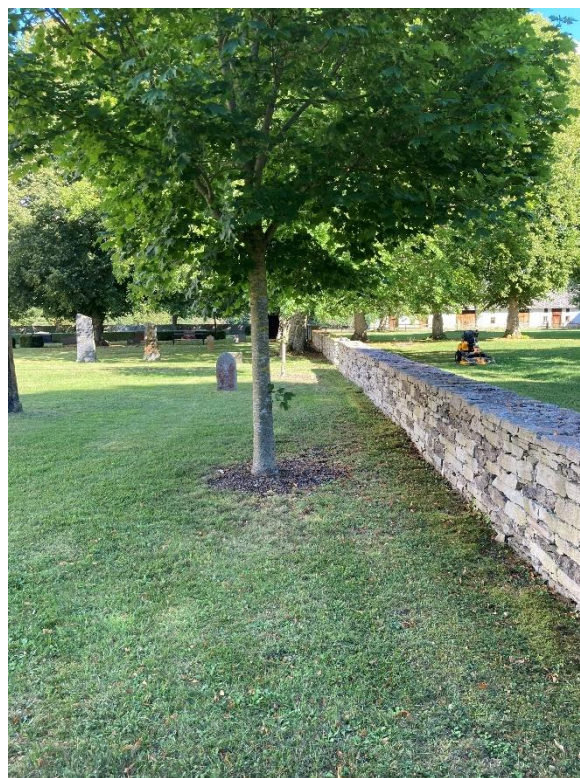
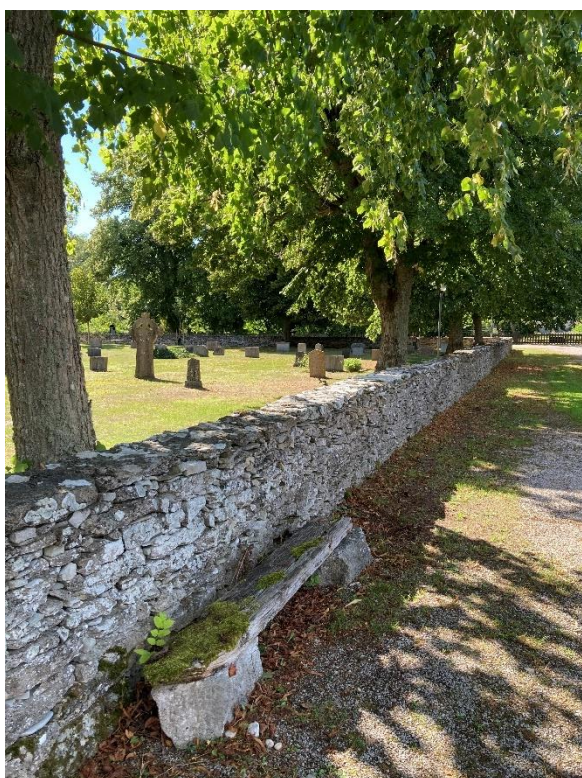
Eksta kyrkogård fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Eksta kyrkogård
fotograferad från nordost.
Närmast buxbomshäckar
vilka avgränsar den yngre
östra delen från den äldre
kyrkogården.
Gravvårdarna är inklippta
i häcken. Foto ES 2022.

Den västra mursträckningen fotograferad från söder. Muren ersatte ett järnstaket 1975. Till höger den norra mursträckningen fotograferad från väster. Foto ES 2022.

Den norra mursträckningen fotograferad från öster. Invid muren växer äldre hästkastanj. Till höger den östra mursträckningen fotograferad från söder. Stenmuren ersatte en hagtornshäck 1920. Foto ES 2022.

Insatta gravhällar i den östra muren tillkommen 1927-30. Gravhällarna är från 1600-talet och framför allt 1700-talet. Foto ES 2022.

Gravhäll i den östra muren. Foto ES 2022.

Den västra grinden med dubbel järngrind med fyrkantiga putsade stolpar med svagt pyramidformad ovandel. Foto ES 2022.

Den södra grinden leder till prästgården. Öppningen tillkom 1887 och grinden är tillverkad av bandjärn av samma utseende som det försvunna staketet i väster. Foto ES 2022.

Den norra ingången med en dubbel grind i järnsmide. Foto ES 2022.

Öster om den dubbla grinden invid en förrådsbyggnad, finns en enkel järngrind. Foto ES 2022.

Ingång i den sydöstra delen av kyrkogården. Den dubbla järngrinden har samma utformning som grinden vid ingången från prästgården, lik det järnstaket som tidigare omgav kyrkogården. Foto ES 2022.

På kyrkogården finns grusade gångar. Här en grusad yta framför västportalen. Foto ES 2022.

Grusad gång längs kyrkans sydsida. Foto ES 2022.

Smal gång med kalkstensflis som leder från sydportalen till prästgården. Foto ES 2022.

En grusad gång i nord-sydlig riktning mellan den äldre och den yngre kyrkogården i öster vilken utvidgades 1927-1930. Foto ES 2022.

Den ena av kyrkogårdens av pumpar vilka står på kyrkogårdens västra del. Foto ES 2022.

Den nordvästra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2022.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. I den norra delen finns ett flertalet högresta gravvårdar. Dessa visar att de mer påkostade gravvårdarna även begravdes norr om kyrkan. Foto ES 2022.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2022.

Den sydvästra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2022.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Idag är de synliga gravarna mer glest placerade på den södra sidan om kyrkan jämfört med den norra sidan vilket är mer ovanligt. Foto ES 2022.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2022.

Kyrkogårdens äldsta träd, en lind som växer sydost om kyrkan. Foto ES 2022.

En trädrad med hästkastanj nordost om kyrkan markerar gränsen för den äldre kyrkogårdens utsträckning åt öster.
Foto ES 2022.

Öster om koret finns ett par gravhällar. Närmast en tumba i kalksten täckt av en sandstenshäll över prosten Israel Kolmodin 1709-1780) och ett flertal släktingar från ca 1780. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och personhistoria. Foto ES 2022.

Den östra kyrkogården utvidgad 1927-1930, fotograferad från söder. Foto ES 2022.

Den östra delen avgränsas mot väster av en buxbomshäck. I häcken är gravvårdarna tidvis inklippta. Foto ES 2022.

Grusgravar omgivna av stenramar med inklippta gravvårdar i buxbomshäcken. Foto ES 2022.

Minneslund i det östra området belagd med strandgrus från kusten. Foto ES 2022.

Bårhus uppfört 1962. Foto ES 2022.

Materialbod uppförd 1903 utanför den norra muren. Foto ES 2022.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Grusgrav omgiven av en stenram med hörnstenar. Gravvård i kalksten med nygotisk utformning från omkring 1900. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2022.

Gravvård över Pehr Wallgren vilken byggde om kyrkan 1830-40. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2022.

Gravvård i kalksten från 1879. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2022.

Gravvårdar i svart granit från 1910-talet. Tidstypiska. Utpekade som kulturhistoriskt värdefulla genom sin utformning. Foto ES 2022.

Gravkulle överväxt med murgröna. Gravkullar är ovanliga idag. Låg gravvård i kalksten. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2022.

Gravvård i kalksten med akroterier från 1860-talet. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och ålder. Foto ES 2022.

Gravvård i kalksten från 1934 med lokal anknytning genom uformningen av ett ringkors. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2022.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

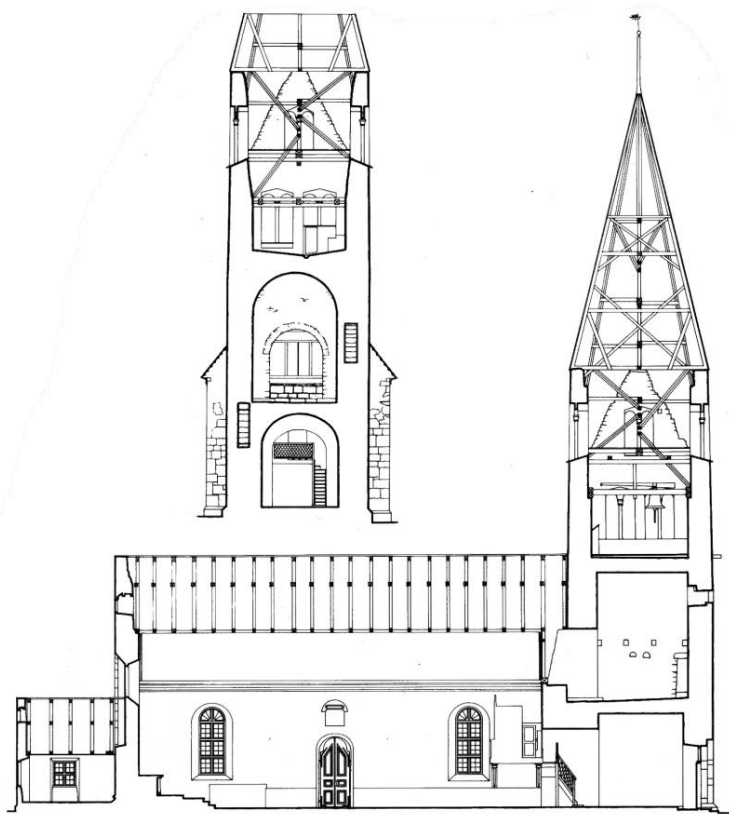
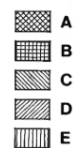
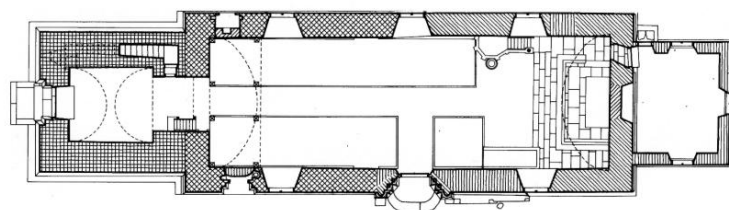
Bland Gotlands kyrkor brukar Eksta lyftas fram jämte Fårö och ibland Sproge som de mest förändrade medeltida kyrkorna. Det är riktigt att de, till skillnad från de andra inte så tydligt präglas av den medeltida arkitektur de en gång hade. Samtidigt finns det andra gotländska kyrkor där den medeltida karaktären, åtminstone till vissa delar, är renodlad under 1900-talet då fönster och takformer korrigerats. I Eksta är dock nästan allt av den medeltida kyrkans murar bevarade och omgärdar även det nuvarande kyrkorummet. I några av landets andra delar hade en kyrka som Eksta betraktats som en relativt välbevarad medeltida kyrka, dels genom det bevarade murverket, dels genom de medeltida formerna som ännu framgår av tornet, av portalerna, östfönstrets yttre omfattning och kalkmålningsresterna. Utmärkande för kyrkan är dock att den, tillsammans med Fårö, Sproge, Havdhem och några till, senare restaurerade kyrkor, präglas av nyklassicismens och empirens kyrkorum. Dessa utmärks av att vara ljusa, avskalade, ge en överblick över rummet, vara symmetriska och regelbundna, utstråla en högtidlig stämning utan inslag av det alltför personliga eller tillfälliga. I Eksta har detta till sitt uttryck förändrade kyrkorum kunnat åstadkommas utifrån den befintliga kyrkan och endast för sakristian behövde ny grund läggas. Därtill bör påpekas att kyrkan redan sedan tidigare var förändrad efter brand och följande reparationer. Trots förändringarna 1838-40 går det paradoxalt nog också att se dem som ett uttryck för ett tidigt uppskattande av den äldre kyrkoarkitekturen. Den stora gotiska portalen spolierades inte, utan återuppsattes bit för bit, kompletterad med krön, där detta fallit bort, format av historisk stensulptur, om än från annat sammanhang. Den romanska västportalen återöppnades, tornspiran byttes inte ut mot en låg lanterninhuv, så som vid samma tid skedde i Hejdeby (senare ersatt med nuvarande spetsiga). Altaruppsats och predikstol från 1600-talet anskaffades, inte bara som en billig lösning utan också med uppskattning av föremålen i sig, och i östfönstret placerades en medeltida glasmålning i en tid när bortrensade ”gotländska glasmålningar” börjat bli ett samlarobjekt i konstkretsar under 1800-talet.

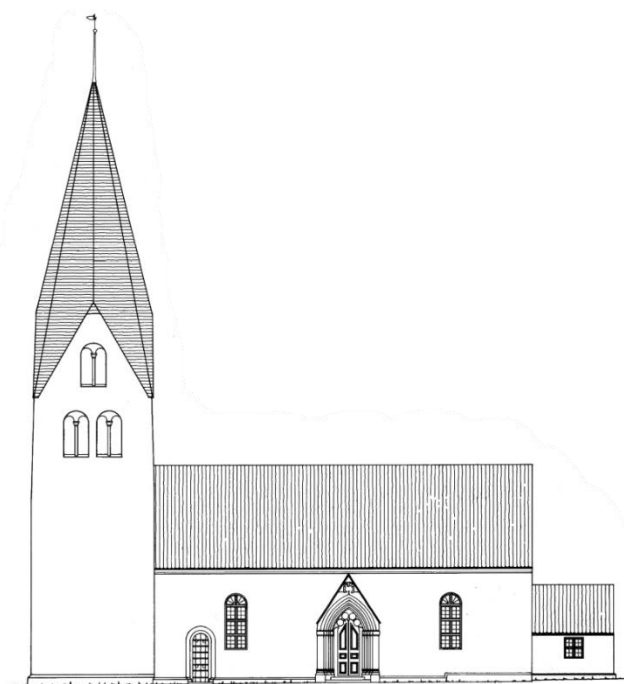
Kyrkan från sydväst.
Foto JL 2022.

Kyrkan från norr,
snett ovanifrån. Foto
Pär Malmros 2022,
Visby stift.

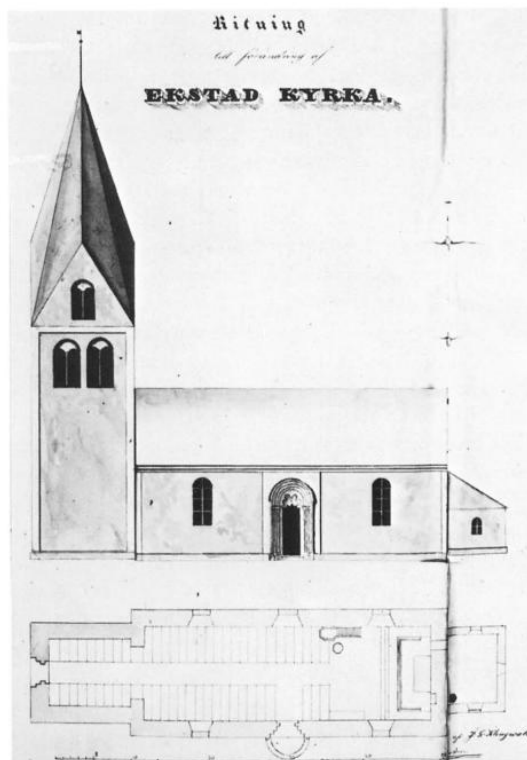
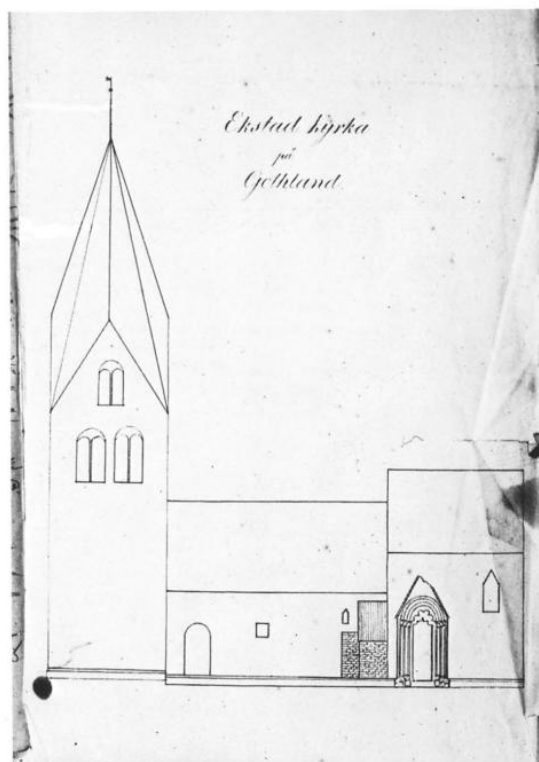
Plan, tvärsektion genom tornet mot öster, längdsektion mot söder, korets östfasad utan sakristia samt tvärsektion mot öster. Uppmätningar Fritz Örn 1947, planen kompletterad av Gunnar Wirén 1977, efter Sveriges Kyrkor volym 178, Gotland band VIII:1 (1978). Planens byggnadsperioder avser A: omkring 1200, B: 1200-talets början, C: omkring 1300, D: troligen 1600-1700-talet, E: 1838-40.

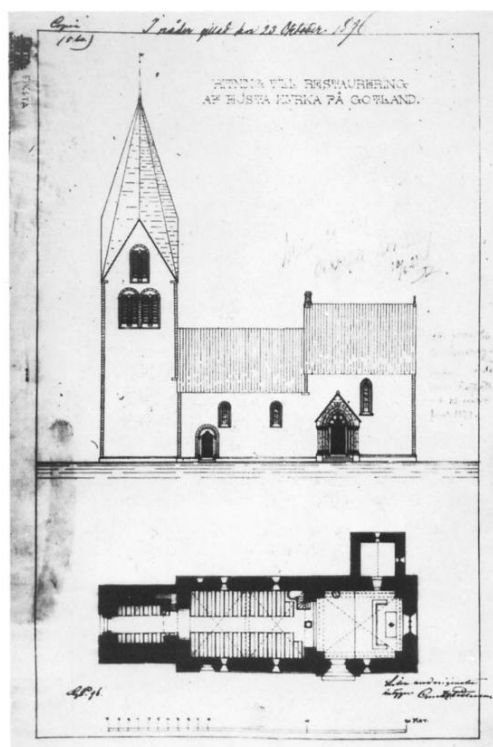
Sydfasaden.
Uppmätning Gunnar Wirén 1977, efter Sveriges Kyrkor volym 178, Gotland band VIII:1 (1978).

Ovan till vänster kyrkan från söder. Teckning av Johannes Pihl, troligen 1726, för Georg Wallins *Analecta Gothlandensia*, efter Torsten Svensson i *Gotländskt Arkiv* 2008. Ovan till höger pastoratets sigill, gjort av Gustaf Adolf Unnerus efter egen teckning 1828. Till vänster förstoring av kyrkans bild. ATA: Sveriges Kyrkors arkiv, okatalogiserat material.

Kyrkans sydfasad. Uppmätning av Jacob Gustaf Klingwall på 1830-talet. Till höger Klingwalls förslag till ombyggnad, genomfört 1838-40. Efter Sveriges Kyrkor volym 178, Gotland band VIII:1 (1978).

Carl Gustaf Blom-Carlssons renritning av Klingwalls förslag. ATA, K-byråns ritningskopior, E 40:1. Till höger förslag till genomgripande restaurering till ett mer medeltida utseende av Nils Pettersson 1894, bearbetat av Gustaf Pettersson 1896, gillat av Kungl. Maj:t 1896 men ej utfört. Efter Sveriges Kyrkor volym 178, Gotland band VIII:1 (1978).

Byggnadshistorik

Om de tidiga kyrkliga förhållandena i Eksta är inte mycket känt. Äldsta delarna av den nuvarande kyrkan är murarna i salkyrkans västra del, det vill säga det romanska långhusets sidomurar och västgavel. Till detta kommer några lösa arkitekturdetaljer med okänd placering. Murarnas fasader är utförda i omsorgsfullt kvaderstensmurverk med fint huggna block utan dekor. Den romanska sydportalen har en enkelt gestaltad omfattning utan dekorativa inslag. Gångöppningens något oregelbundna båge kan möjligen ha haft annan form och kan till exempel ha varit rak. Nordportalen är enkel men har en senare tillkommen, något rikare formad dageröppning, troligen huggen ur en rakt avslutad tympanonsten. Att den saknar yttre omfattning beror troligen på att den sannolikt är flyttad och tidigare utgjorde korportal. En bevarad och profilerad romansk omfattningssten kan möjligen ha ingått i korportalen eller en fönsteröppning. De rikare arkitekturformerna skulle kunna tala för att koret byggdes något tidigare än långhuset, men om stenarna kommer från kyrkan, en prästgård eller stiglucka är inte känt. Böjda stenar i sockeln öster om den stora gotiska sydportalen torde kunna visa att koret hade absid. Långhuset och portalen tillkom sannolikt omkring 1200. Absidkoret vid samma tid eller möjligen något tidigare. Att socknen stått utan kyrka på 1100-talet förefaller inte sannolikt varför det troligen funnits någon kyrka även innan stenkyrkan byggdes, även om det ännu inte finns några bevarade spår.

Under 1200-talets förra hälft eller mitt tillkom västtornet. Tornportalen är snarlik den södra långhusportalen och torde inte vara mycket yngre. Den kan dock vara tillverkad innan tornet byggdes men är å andra sidan större än långhusportalen vilket snarare talar för att den är yngre. Tornets fasader har inte heller samma finhuggna huggstensytor som långhusmurarna. De stora ljudgluggarna med gavelrösten torde också ha tillkommit närmare 1200-talets mitt. Utöver ljudgluggarna och portalen har tornet en enkel gestaltning utan murindrag eller annan artikulering. Samma värdigt strama karaktär utmärker dess inre som rymmer två tunnvalv och murtrappa från kyrkgolv till klockvåning.

Omkring 1300 inleddes en förnyelse av kyrkan genom att det äldre absidkoret revs och ersattes av ett större och rakslutet kor, som var högre än långhuset. Koret var första etappen av en förnyelse av kyrkan av ett slag som var vanligt på Gotland, där ett nytt och högre större långhus skulle följa mellan koret och tornet, som antingen skulle stå kvar, kanske efter påbyggnad, eller ersättas av ett nytt och högre. Det nya koret blev inte bredare än långhuset, utan lika brett, vilket inte heller var helt ovanligt. För Eksta kyrka kom det att bli avgörande för ombyggnaden på 1800-talet. Det nya koret blev högre än långhuset och täcktes av ett murat valv, medan långhuset förefaller ha haft innertak av trä. Tanken att ge båda delarna samma bredd förefaller bland annat ha varit för att de trots olikheterna skulle framstå som en helhet i väntan på nästa byggnadsetapp. Delar av den gamla korportalen återanvändes för att tillskapa en ingång på långhusets norra sida, eller snarare utgång med tanke på den enkla omfattningen.

Som på så många håll följde aldrig någon ny byggnadsetapp och det större långhuset blev inte byggt, sannolikt för att koret byggdes när byggnadsverksamheten började avta under 1300-talet och resurser sedan saknades. Under 1400-talet, liksom säkert även vid tidigare tillfällen, försågs murarna med kalkmålningar, varav rester är frilagda. I övrigt är inget känt rörande förändringar under medeltiden och inte heller några medeltida inventarier finns bevarade.

Den första mer kända förändringar är en eldsvåda som inträffade vid okänd tidpunkt. Vissa uppgifter talar för att den inträffade år 1640 och att den var dramatisk. Även spår i murverket på

tornmurarnas insidor samt de skador som äldre fotografier uppvisar från ljudgluggarna tyder på en ödeläggande brand. Att långhuset sannolikt saknade valv och hade träinnertak bidrog till att den drabbade såväl kyrkorum som kyrkvind och torn, vars första övervåning hade en stor öppning mot långhusvinden. En av de få uppgifterna om branden berättar att valvet fallit ned och att gudstjänsterna fick hållas i prästgården. Det framgår inte om det var hela valvet över koret eller delar av det, eller om det syftar på långhusets träinnertak eller på att långhuset eventuellt haft ett murat valv, varav emellertid inga andra spår iakttagits på långhusmurarna. Om det var korvalvet återställdes detta, liksom långhuset fick ett träinnertak. Dopfunten från 1642 och klockan från 1650 anskaffades vid återuppbyggandet.

Branden synes dock ha försvagat byggnadskonstruktionen på olika sätt och 1736 genomfördes en stor reparation. Då nedtogs valvet och delar av södra kormuren och murades upp från grunden. Trästöttor sattes under triumfbågen och på södra sidan byggdes strävpelare av sten. En välvd sakristia byggdes på korets norra sida, vilken sannolikt också kunde försträva muren. Vid visitationen året efter påtalades att långhusets tak borde höjas genom att sidomurarna byggdes på och att taket höjdes något i mitten. Uppgiften är intressant då tanken att utjämna skillnaden mellan långhusets och korets höjd pekar åt samma håll som förändringarna på 1800-talet.

Äldre avbildningar visar något av den form kyrkan hade under 1700- och 1800-talet före ombyggnaden. Några av dem är dock svåra att tolka. Kyrkan hade klövsadelsform, med koret och tornet högre än långhuset. Uppmätning från 1830-talet som visar kyrkans sydfasad synes dock inte vara helt korrekt. Långhusets fönster är orimligt små och mycket mindre än både i Johannes Pihls summariska teckning från 1720-talet och Gustaf Adolf Unnerus bild för 1828 års pastoratssigill. Strävpelarna är placerade lite olika och korfönstrets form och storlek skiljer sig. Att vimpergen på korportalen var skadad framgår av hur den är kompletterad, men samtidigt finns den krönande stenen kvar. Ritningen ingår dock i underlaget till att få ombyggnadsritningarna godkända och redovisar att kyrkan var i dåligt skick och hade en oregelbunden form som det nya förslaget ersatte med symmetri och ordning.

Pastoratet fick 1833 en ny kyrkoherde, Pehr Wallgren, som under sin tid genomdrev ombyggnader av både Eksta och Sproge. Han drev frågan om Eksta kyrkas ombyggnad ända sedan han tillträdde. Wallgren hade band till trakter i Värmland, Skåne och Östergötland där det varit vanligt att medeltida kyrkor på liknande sätt försågs med ljusa trätunnvalv och nya stora fönster. För honom torde frågan ha varit enkel, genom att kyrkan redan hade en sammanhållen rektangulär form, som inte krävde någon tillbyggnad. Wallgrens ombyggnadsplaner var dock inte heller gripna ur intet. Kyrkan var i dåligt skick. Både långhusets innertak, korvalvet och triumfbågen behövde repareras samtidigt som de dragbjälkar som höll ihop yttermurarna behövde bytas ut. Att anpassa korets och långhusets skilda takhöjder till varandra hade förts fram redan vid visitationen 1737, även om avsikten troligen inte var att lägga samman dem till ett rum. Ombyggnaden genomfördes 1838-40. Byggmästare var Jonas Pettersson från Bopparve i socknen. För ritningen stod, som vid flera andra av tidens kyrkoförändringar, prosten Jacob Klingwall, säkerligen efter Wallgrens anvisningar. Överintendentsämbetet omarbetades ritningen av Fredrik Blom och Carl Gustaf Blom Carlsson, vilka ritade in en potentiell förlängning av kyrkan. Korets yttertak, som troligen redan efter branden hade mist sin ursprungliga höga resning att döma av de äldre teckningarna, sänktes ned till långhusets taknivå. Invändigt revs träinnertak, triumfbåge och korvalvet. Att riva medeltida valv för att ersätta dem med träinnertak har annars inte hört till vanligheten på Gotland, och fick efter Eksta och Sproge knappt någon efterföljare, till skillnad från på fastlandet där det ofta kunde ske under 1700- och 1800-talen när kyrkor

behövde bli större och ljusare. Det nya kyrkorummet försågs med ett välvt tunnvalv i trä. Sådana hade varit vanliga i kyrkor på fastlandet och till exempel Öland, men förekom knappt på Gotland tidigare. Symmetriskt på norra och södra sidan placerades även stora och rundbågiga fönster, inte rektangulära som varit den vanliga formen när fönster hade förstörats tidigare. Trots den genomgripande förändringen kunde bänkinredningen behållas efter vissa förändringar. Predikstolen och altarpopsatsen byttes dock ut. En ny predikstol var tillverkad och lämplig altarpriodnad diskuterade när ett Jacob Klingwall kunde förmedla ett erbjudande att ta över en äldre altarpopsats och predikstol från Össeby just övergivna kyrka norr om Stockholm. Verken ansågs praktfulla, skapade för en kyrka i Stockholm 1675, och priset fördelaktigt. Till stil och tillkomstid motsvarade de vad som var vanligt på Gotland, men bedömdes vara utförda med en högre konstnärlig kvalitet. Sedan kyrkan återinvigdes hösten 1839 och putsats utvändigt vidtogs den sista etappen, att bygga sakristian i öster. Med sina tre fönster, bland annat åt öster och söder, blev den betydligt ljusare än den gamla sakristian på kyrkans norra sida med ett ensamt fönster. Att sakristian byggdes sist kan bero på en oenighet mellan kyrkoherden och församlingen, som ville att sakristian skulle ligga kvar tillsvidare, även om man därigenom miste ett fönster i norr.

Eksta kyrka kom i sitt förnyade skick att präglas av ett samlat och ljust, symmetriskt och avskalat högtidligt kyrkorum i nyklassicismens och empirens anda av det slag som blev vanligt i olika delar av landet. Det blev också exempel på hur ett medeltida kyrkorum med enkla grepp kunde förnyas. Utöver en del smärre justeringar, som fönsterupptagningar och vitputsning, fick förändringen dock inte så många efterföljare på Gotland. Kanske var förutsättningarna sällan lika enkla, kanske var motviljan mot förändringar stark. Kanske hade medvetenheten om de gotländska kyrkornas särart börjat slå igenom.

En särskild fråga rör östfönstrets förändring och den glasmålning som sitter i rundfönstret. Fönstret med sin nuvarande runda form insattes 1838 av glasmästaren Carl Bergman (Eksta kyrkoarkiv K I:2). Som form och placering – ovanför altartavlan – är den inte ovanlig för tiden. Svårare är frågan om hur fönstret såg ut före 1838. Den igenmurade delen av fönstret är putsat även in mot sakristians vind, där det är skymt av taket. Det skulle kunna tolkas som att det var igenmurat även före 1838. Emellertid putsades kyrkan utvändigt 1839, innan sakristian byggdes i öster våren 1840 (Eksta kyrkoarkiv K I:2). Kramlor för altarpopsatsen bryter igenom putsen, men den kom på plats hösten 1840 efter att sakristian var byggd varvid också den inåt rummet synliga fönsternischen fylldes ut (Eksta kyrkoarkiv K I:2). Frågan är oklar om fönstret var helt igenmurat före 1838 då ett rundfönster skapades i dess övre del, eller om det var helt öppet men murades igen upp till rundfönstret. Glasmålningen kan ha anskaffats i anslutning till att fönstret ordnades och förmedlad genom Carl Bergman som handlade med glasmålningar och som byggde fönstret. Det är dock osannolikt att glasmålningarna skulle ha klarat branden 1640 som skadade så mycket annat i kyrkan. Pehr Wallgren uppgav att kyrkan före ombyggnaden istället för ordentliga fönster hade gluggar sämre än i någon bondstuga. I vilken mån han skulle ha uppskattat ett gotiskt masverksfönster med flera bevarade glasmålningsrutor är inte klart, men sannolikt skulle han valt en annan liknelse än bondstuga. Det förefaller därför mera sannolikt att rutan kom till kyrkan i samband med glasmästare Bergmans arbeten, kanske som gåva av Wallgren eller någon annan, och att den inte kommer från Eksta. Dateringen av glasmålningssviten till strax efter 1200-talets mitt stämmer inte heller så väl med korets datering omkring 1300.

Tio till tjugo år efter ombyggnaden besöktes kyrkan av Carl Georg Brunius för hans arbete om Gotlands konsthistoria. I hans publikation 1866 redogör han för ombyggnaden för att ”förekomma forntida konstverks förstörelse genom fåkunnighetens tanklösa tilltag” (Brunius II

238). Med tanke på att det var första gången som socknarna fick sina kyrkor presenterade i tryck och verket fick viss spridning torde Brunius inte sällan fördömande ord om senare tiders förändringar ha tagit hårt. Även i senare presentationer av kyrkorna har Eksta jämte Fårö fått ta skott som de kyrkor där de medeltida miljöerna förvanskats i sen tid. Samtidigt var det i Eksta i princip endast triumfbågen och det delvis redan ommurade korvalvet samt delar av korets murkrön som var de medeltida delar som förstördes och som inte redan var förändrade. Istället var det uttrycket som ändrades då klövsadelsprofilen försvann, östsakristian tillkom och kyrkorummet fick sitt tunnvalv och nya fönster. Att ingreppen egentligen var få förespeglade också möjligheten att kunna återställa kyrkans tidigare karaktär. När en nödvändig reparation planerades under 1890-talet tog byggmästaren Nils Pettersson fram ett förslag, sedan bearbetat av den gotlandsfödde arkitekten Gustaf Pettersson vid Överintendentsämbetet, till att återge kyrkan en mer medeltida karaktär. Förutom att höja korets tak, flytta tillbaka sakristian och korportalen, skulle triumfbågen och korvalvet återskapas, liksom korets östfönster. Men därtill skulle nya fönster tas upp, romanska i långhuset i både söder och norr samt gotiska i koret, och långhuset förses med murade valv, vilket allt är förändringar som inte skulle varit mer medeltida än innertaket och fönstren från 1838-40. Ännu efter sekelskiftet 1900 diskuterades en sådan restaurering innan den ansågs vara för kostsam.

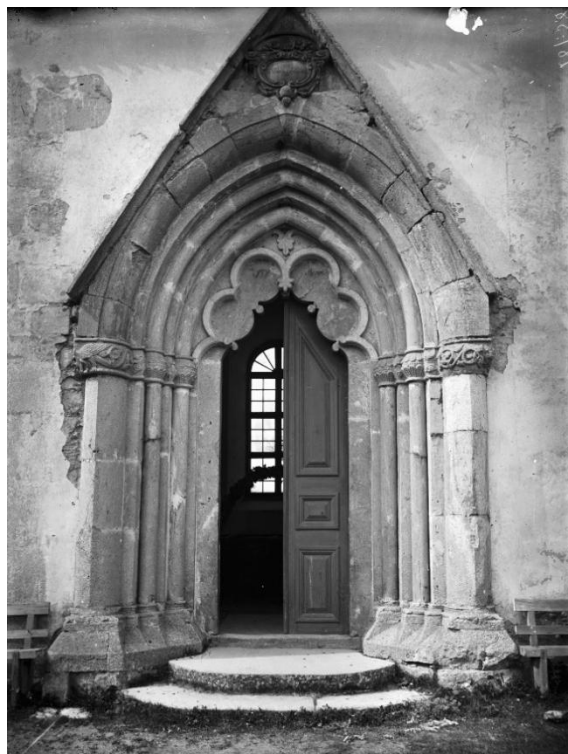
Den viktigaste förändringen sedan 1838-40 var att en läktare byggdes i väster 1864, ritad av Klingwall som gjort kyrkans ritningar, samt att en orgel från Åkerman & Lund 1889 ställdes på läktaren. Den nygotiska fasaden med lägre sidopartier förekommer i olika varianter såväl på Gotland som på fastlandet. Den på 1890-talet diskuterade omgestaltningen i en medeltida anda resulterade i en betydligt mer försiktig restaurering år 1913 under ledning av byggmästare Nils Pettersson. Murar och valv försågs med en slätare puts än tidigare, men i denna ursparades påträffade kalkmålningar efter restaurering. Bänkinredningen byttes ut mot en ny med bibehållande av flera äldre dörrar och skärmar. Sakristians dörrar dämpades i kyrkorummet genom att målas ljusa. Samtidigt insattes två järnkaminer från Bolinders verkstad och placerades i långhuset. Under 1900-talet skedde några mindre förändringar, som grundförstärkning av tornet 1927, nytt murat altarbord 1932, de tidigare starkt skadade ljudgluggarnas restaurering 1942, framtagning av långhusportalernas omfattningar 1947, samt sakristiedörrarnas förändring och kaminernas slopande 1955. Äldre foton visar hur fasadernas puts till stor del var bortfallen före den yttre restaureringen 1971-72 då tegeltaken lades om och murarna vitkalkades. Även långhusets kvaderstensmurverk vitkalkades, liksom portalernas huggna omfattningar samt tornets hörnkedjor och ljudgluggarnas omfattningar, trots att de under medeltiden varit utan puts. Skälet var sannolikt att inte för mycket rubba balansen i 1800-talets sydfasad. Nu tillkom också brandsektioneringen på vindarna med järndörrar och murad vägg mellan torn och kyrkvind. Den yttre restaureringen följdes av en inre år 1979 då sot och smuts, ansamlad sedan 1913, togs bort. Den sista ut- och invändiga restaureringen ägde rum 2010. År 2013 ersattes trappstegen till sydportalen av att marken höjdes mitt för sydfasaden.

Exteriör från nordöst vid 1800-talets slut. Foto Emil Novén, Karlshamn, Gotlands Museum.

Exteriör från sydöst omkring 1900. Foto i ATA.

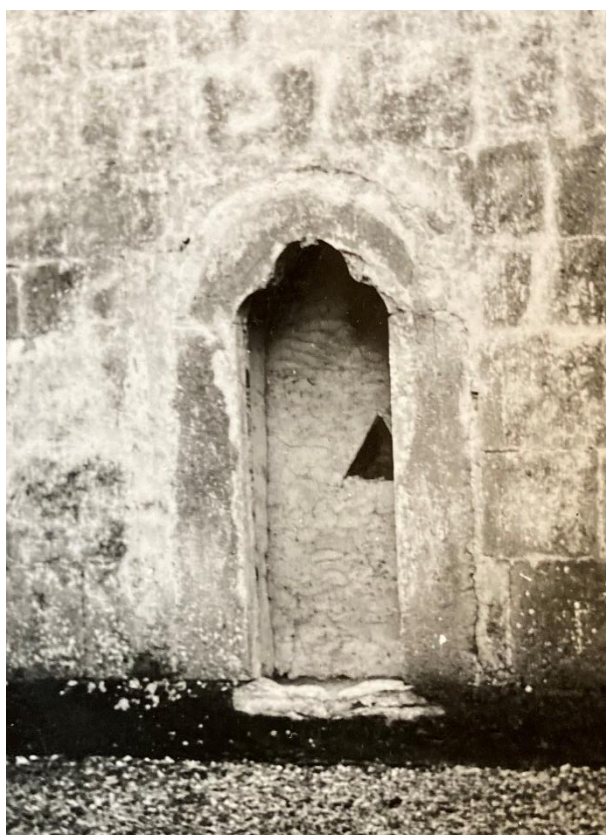
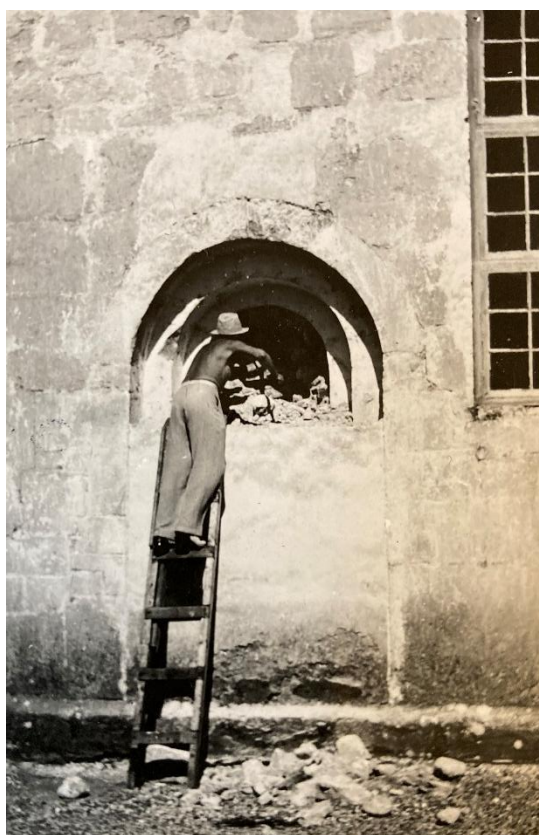
Exteriör från sydväst vid 1800-talets slut. Foto Alma Elisabeth Lundgren f. Procopé (?), Gotlands Museum (GFF 910_3). Till höger sydportalen omkring 1890. Foto Olof Sörling, ATA.

Exteriör av tornet och långhuset från sydöst. Foto Anders Roland 1923, ATA, respektive Gunnar Svahnström 1941, Gotland Museum. Ljudgluggarna har kompletterats något.

Sydfasaden från nordväst. Foto Bertil Berthelson 1945, ATA.

Södra och norra långhusportalernas yttre omfattningar under framtågning 1947. Foton i ATA.

Ovan exteriör från sydöst, troligen på 1960-talet. Foto Hans Hemlin, Gotlandskonst, efter vykort i Gotlands Museum. Till vänster exteriör från sydöst efter 1970-talets restaurering. Foto Raymond Hejdström 1978, Gotlands Museum (GFFS005O31_).

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan består av ett rektangulärt och salkyrkoformat långhus utan markerad korbyggnad, ett högt och spetsigt torn i väster samt en låg sakristia i öster. Den murade kyrkan är byggd av kalksten, sannolikt på vanligt sätt i skalmurskonstruktion. Fasaderna är putsade och kalkade. I socklar, den stora portalens omfattning, hörnkedjor på salkyrkans östra hörn och tornet samt omfattningarna till ljudgluggar, det äldre korfönstrets nisch samt nordportalen och västportalen är finhuggen kalksten frilagd. Den lilla romanska portalen i sydväst är dock slammad. I salkyrkans västra del är fasaderna inte putsade utan endast tunt slammade. Murverket består här av ett finhugget kvaderstensmurverk, en återstod av det äldre långhusets fasader. Mitt på sydfasaden sitter en gotisk perspektivportal med vimperg. Portalens omfattning i röd kalksten har skulpterade kapitäl och dekorativt huggen tympanonsten med delvis kvarsittande färgsättning. I vimpergens spets är insatt delar av ett sandstensepitafium från 1600-talet. Portalen är nedtagen sten för sten och återuppsatt några meter längre västerut 1838-40. Tornportalen och det tidigare långhusets romanska portal i sydfasadens västra del har en enklare perspektivisk omfattning enbart med raka språng. Gångöppningen är sannolikt vidgad något i båda portalerna. Nordportalen har en enkel omfattning. Sannolikt är den flyttad hit på 1300-talet från det tidigare koret. Fönstren är rundbågiga, rytmskt och symmetriskt placerade utan artikulerade omfattningar, tätt spröjsade i trä. Ovanför sakristian finns ett rundfönster insatt i en spetsbågig nisch efter ett tidigare korfönster, igensatt på 1700-talet eller 1838-40. Tornhuven täcks av liggande tornpanel. Övriga tak täcks av tegel med profilerad takfot av trä på sträckmurarna och tegel lagt i bruk utan språng över gavlarna.

Exteriör från nordöst.
Foto JL 2022.

Exteriör från sydöst och snett uppifrån. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2022.

Sydfasaden från sydöst. Lägg märke till de synliga kvaderstenarna. Foto JL 2022.

Sockel med mera i långhusets sydvästra hörn. Foto JL 2022.

Sydportal i det romanska
långhuset, sedan 1838-40
igenmurad inifrån. Foto
JL 2022.

Sydfasadens västra
fönster. Foto JL 2022.

Den stora sydportalen, tidigare korportal i det gotiska koret, flyttad och restaurerad 1838-40. Foto JL 2022.

Portalens tympanonfält med rester av bemålning. Foto JL 2022.

Sydportalens östra och västra kapitälband. Foto JL 2022.

Överst till vänster ytterdelen av västra kapitälbanden. Foto JL 2022. Överst till höger kartusch med kungens namn och ombyggnadsåret. Kartuschen består av delar från ett 1600-talsepitafium i sandsten som troligen spolierades vid ombyggnaden. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift. I mitten till vänster sydportalen symmetriskt flankerad av fönster. Nedan till vänster det medeltida korets sydfasad vars sockel anger var portalen var placerad före 1838-40. I den lägre placerade sockeln finns stenar med lätt utåtböjd form, vilka visar att det äldre koret sannolikt haft absid. Foto JL 2022.

Kyrkans sydöstra hörn och anslutningen till östsakristian. Av det medeltida korets vulst är korta stycken bevarade på östgaveln medan den huggits bort på sidomurarna. Foto JL 2022.

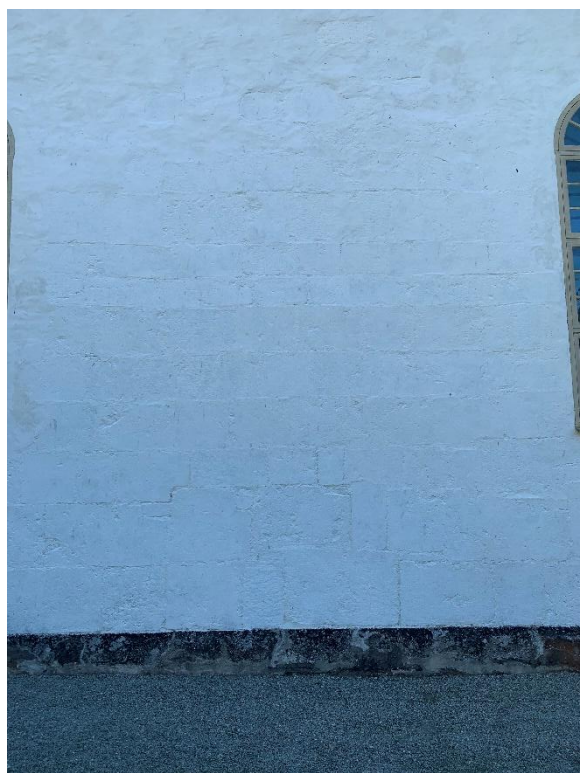
Övre delen av östra gaveln med östfönstret, omfattning till fönstrets tidigare form samt ljusöppning till kyrkvinden. Foto JL 2022.

Kyrkans östgavel. Till höger sakristian från sydöst. Foto JL 2022.

Sakristian från nordöst. Foto JL 2022.

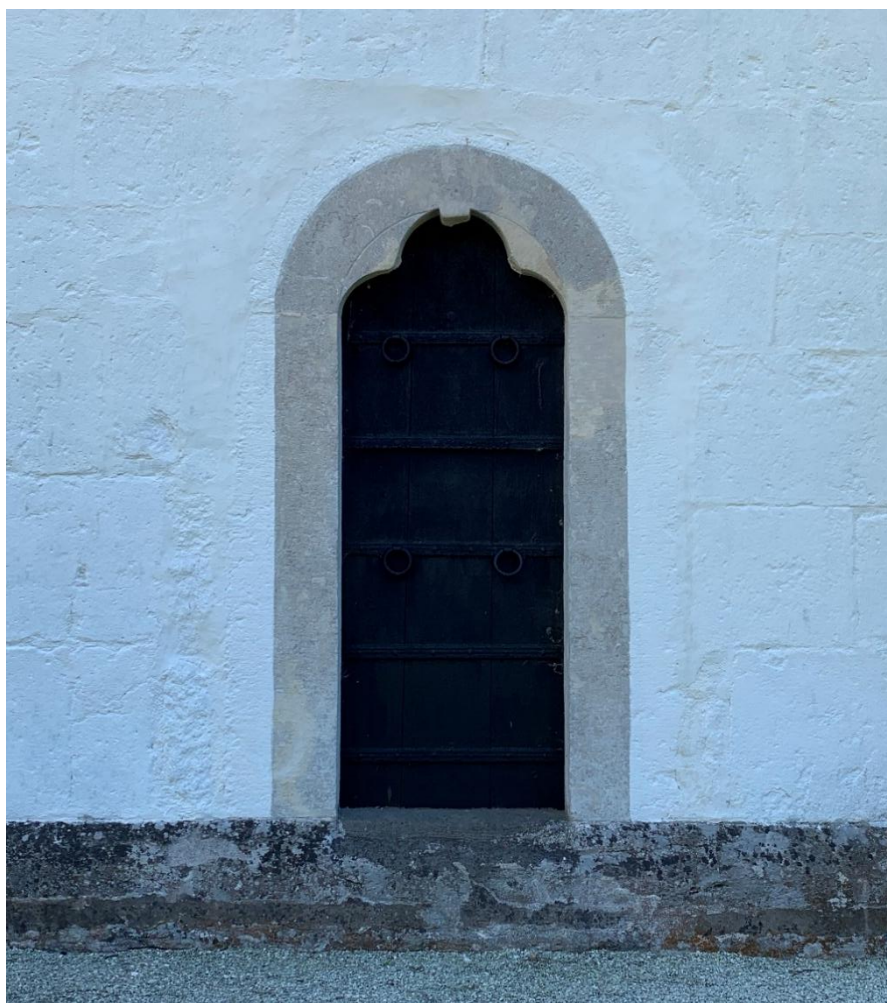
Kyrkans norra fasad mot väster. Sockeln byter höjd vid gränsen mellan det medeltida koret och långhuset. Till höger del av det medeltida långhusets kvaderstensfasad. Foto JL 2022.

Kyrkans nordfasad i släpljus. Foto JL 2020.

Nordportalen från
nordöst. Foto JL 2022.

Nordportalen,
igenmurad inifrån
sedan kanske 1600-
talet. Ursprungligen
troligen korportal i det
äldre koret och flyttad
hit när det gotiska
koret byggdes. Foto JL
2022.

Tornet och långhuset från nordväst. Foto ES 2022.

Västportalen i tornet. Foto JL 2022.

Sockeln på tornets södra sida. Till höger tornets övre del från norr. Foto JL 2022.

Tornets övre del från sydväst och söder. Foto JL 2022.

De nedre östra och västra ljudgluggarna. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Den övre östra ljudgluggen samt vindflöjeln av konstnären Bertil Nyström, Slite, 1954. Foto Pär Malmros 2022, Visby stift.

Interiör

Som huvudingång används västportalen, vilken är försett med vindfång medan ringkammaren i tornets bottenvåning fungerar som vapenhus utan dörr mot kyrkorummet. Kyrkorummet formar en sammanhållen sal utan rumslig markering för koret. Tunnvalvet och de symmetriskt placerade fönstren förtydligar rummets längdriktning. Rundfönstret och altarpopsatsen utgör blickfång i öster. Murarna är putsade, golvet är av trä utom på avsatsen kring altaret där det sedan 1932 är stengolv. Murarna är putsade med en kraftig och slät puts. Innertaket och den kraftiga gesimsen eller taklisten är i oljemålat trä. Det gäller även övre delen av rummets västra vägg som bakom och över orgeln har en panelad trävägg med dubbeldörrar, tänkta möjligen för en läktare och som tidigare har kunnat öppnas mot tornets första övervåning. I korpartiets sydöstra hörn finns kalkmålningar från 1400-talet, framtagna och restaurerade 1913 och visade som sparade fält i den tjocka putsen från detta år. I korets östra fönster finns en glasmålning från 1200-talets senare del, nu hängande i en fristående metallställning, men tidigare infogad i fönstret, vars spröjsverk synbarligen anpassats efter glasmålningen. Ovanför sydportalen finns en stentavla, tänkt som minnestavla för ombyggnaden 1838-40 med de inblandades namn som inskrift, men tom och troligen aldrig ifylld. Bakom läktaren i väster, byggd 1864, öppnar sig tornbågen, vars stora djup beror på att den sträcker sig genom både det romanska långhusets västra mur och tornets östra mur. Tornets bottenvåning, ringkammaren, som nu fungerar som vapenhus, om än utan dörrar mellan detta och kyrkorummet, täcks av ett putsat tunnvalv.

Sakristian nås genom en rundbågig öppning i korets östra mur norr om altaret. Före 1955 hade öppningen en rektangulär trädörr med en blinddörr som symmetrisk pendang i söder. Den järnbeslagna dörren in till sakristian hörde till den äldre sakristian på norra sidan från 1736. Sakristian öster om kyrkorummet har fönster åt tre håll och en direkt ingång i norr. Golvet av breda plank liksom det målade plana innertaket är av trä. Från vinden, som nås genom en lucka i innertaket, kan nedre delen av det igenmurade östfönstret ses. Denna är putsad medan östra gavelröstet in mot vinden är oputsat.

Uppgången till tornet och kyrkvinden sker genom en öppning i tornbågens norra sida och fortsätter i en trappa västerut inne i norra tornmuren. Tornets första övervåning är ett högt rum, med bjälkhål och placering av gluggar som visar att det kunnat avdelas i två våningar förbundna med steg. De dubbla runda bjälkhålen under dessa härrör från parställda konstruktionsvirken av ett slag som förekommer i många torn. En vid båge i öster har öppnat sig mot kyrkvinden men är sedan 1971-72 igenmurad och försedd med en brandskyddande ståldörr in till vinden. Trappan vidare upp i tornet tillslöts vid samma tillfälle av en motsvarande ståldörr. Den löper mot öster och viker efter en ljusglugg i sydöstra hörnet uppåt för att mynna i klockvåningen genom östra ljudgluggens nedre del, sedan 1971-72 med en inbyggnad i trä. Klockvåningen har kolonnett-försedda ljudgluggar åt fyra håll. Ett golvbjälklag i höjd med övre ljudgluggarna delar in en övre våning som öppnar sig uppåt i tornhuven. Kyrkvinden, som nås genom ståldörr från tornets första övervåning, formar ett kort utrymme fram till den trävägg som avslutar kyrkorummet åt väster under trävalvet. Inklädnad med isoleringsull döljer de stora pardörrarna i denna vägg. Väggen är rest ovanpå det romanska långhusets horisontellt avslutade västra gavelmur. Söder och norr om bågöppningen är denna mur en enkel fyllnadsmur. Det östra gavelröstet täcks av grovt pålagd puts och är sannolikt till stor del ommurat, senast vid 1800-talets ombyggnad. Takstolen har särskilda rundade stycken, formade för att bära tunnvalvet.

Interiör mot öster. Foto JL 2022.

Interiör mot öster från läktaren. Foto JL 2022.

Interiör mot väster. Foto JL 2022.

Interiör mot väster från
predikstolen. Foto JL
2022.

Interiör mot väster.
Foto JL 2022.

Korpartiet mot öster. Foto JL 2022.

Kyrkorummets sydöstra hörn med kalkmålningar som framtogs 1913. Foto JL 2022.

Kalkmålning på östra muren. Till höger glasmålning i östfönstret. Foto JL 2022.

Östra och sydöstra fönstren. Foto JL 2022.

Kyrkorummet mot sydöst. Foto JL 2022.

Tornbågen synlig från läktaren, bakom orgeln. Från sydöst och nordöst. Foto JL 2022.

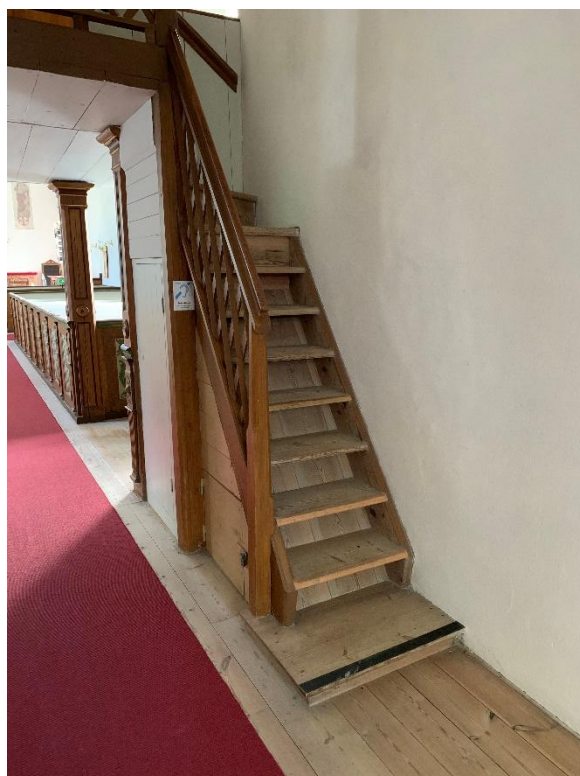
Väggparti i trä i väster, ovanpå muren och under trätunnvalvet, med dörrar in till tornets första övervåning. Foto JL 2022.

Trätunnvalvet sett mot sydöst. Foto JL 2022.

Interiör av tornets bottenvåning mot öster och mot väster. Foto JL 2022.

Tunnvalvet över tornets bottenvåning och övre delen av tornbågen sedda uppåt mot sydöst. Till höger läktartrappan. Foto JL 2022.

Interiör av sakristian mot sydöst. Foto JL 2022.

Interiör av sakristian mot nordöst. Foto JL 2022.

Ovan, sakristians vind mot väster. Till vänster nischen för det igenmurade östra fönstret. Kramlorna håller altaruppsatsen på plats. Att nischen är putsad under taket tyder på att detta murparti en gång varit synligt, men kanske bara under några få år innan sakristian var färdigbyggd. Foto JL 2022.

Sakristievinden mot nordöst. Till höger den medeltida fönsternischens västra post med skador, kanske av brand.
Foto JL 2022.

Putsen söder om det tidigare fönstrets omfattning. Till höger del av fönsternischens södra del. Foto JL 2022.

Uppgång till vind och torn, i tornbågens norra sida. Till höger anslag, tryckt 1905, med förklaring kring hur många slag klockan skulle klämtas utifrån var i socknen eldsvåda upptäckts. Denna typ av anslag, finansierade som reklamlblad, spreds över landet i början av 1900-talet. Anvisningen för socknen trycktes på ett förtryckt underlag. Foto JL 2022.

Torntrappa i norra muren, sedd uppåt mot väster. Till höger ljusglugg i tornets nordvästra hörn visande murverkets skarpa hörn. Foto JL 2022.

Murtrappans mynning i nordvästra hörnet av tornets första övervåning. Foto JL 2022.

Tornets första övervåning
mot väster. Foto JL 2022.

Tornets första
övervåning mot
väster. Blick uppåt
mot en tidigare andra
övervåning samt
valvet. Foto JL 2022.

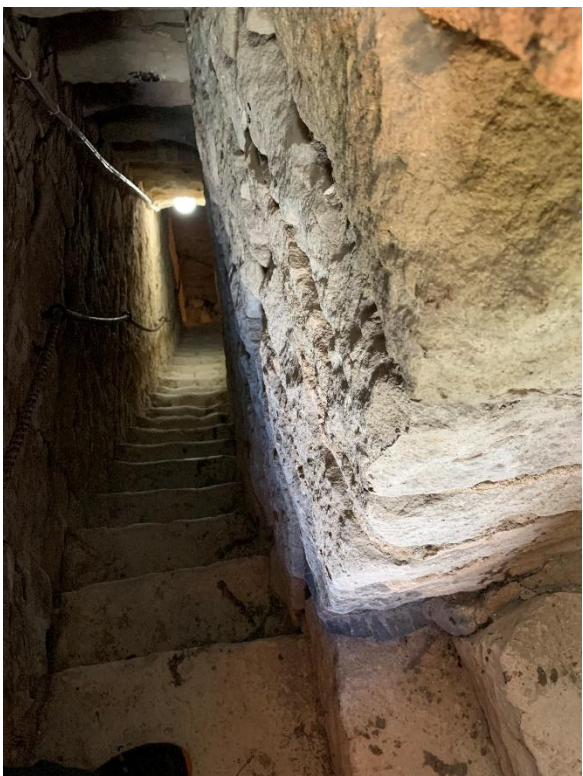
Tornets första övervåning sedd mot öster med ingång till kyrkvinden. Trästycket i högerkanten är bränt. Till höger blick uppåt mot sydöst av från samma punkt. Foto JL 2022.

Första övervåningen sedd mot nordöst och sydväst med hål efter bjälkar, de övre sannolikt från bjälklag till en våning som endast nåddes nedifrån via stege, inte från murtrappan. Foto JL 2022.

Murtrappan från första övervåningen upp genom södra muren. Ingången sedd från norr, med dörren vinklad för att få plats, samt trapploppet sett uppåt mot öster. Foto JL 2022.

Vilplan i murtrappan i tornets sydöstra hörn, sett mot öster samt nedåt mot väster. Foto JL 2022.

Trappans översta del med mynning i östra sidans södra ljudglugg. Till höger klockvåningen sedd uppåt mot sydväst. Foto JL 2022.

Klockvåningen mot öster med murtrappans inbyggda mynning i ljudgluggen. Foto JL 2022.

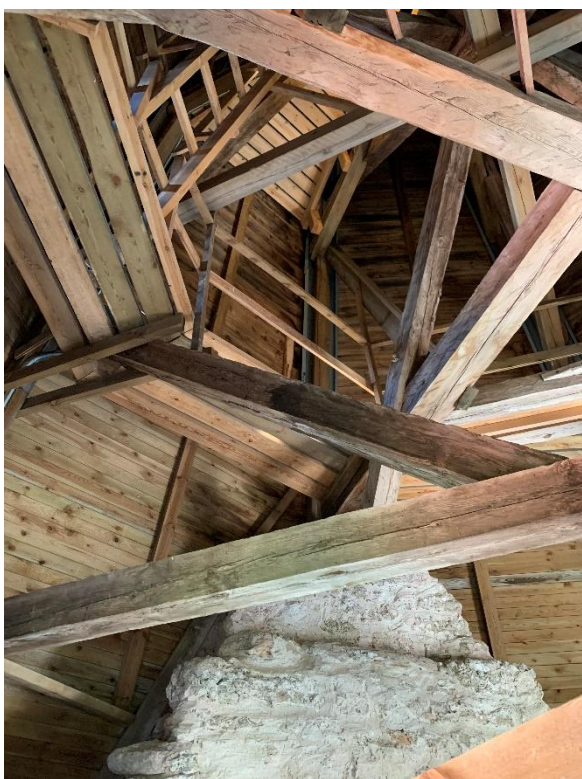
Klockvåningen mot väster. Foto JL 2022.

Klockvåningen mot sydöst med murpartiet mellan de båda våningarna av ljudgluggar. Foto JL 2022.

Tornets gavelrösten och huvens nedre del. Foto JL 2022.

Tornhuvens sedd underifrån. Foto JL 2022.

Öppningen från tornet till kyrkvinden. Till vänster uppgång till tunnvalvets ovansida. Under stegen finns den igensatta dörröppningen in till kyrkan. Till höger södra vederlaget i bågöppningen, visande tornmuren till höger och södra sidan av det medeltida långhusets västgavel till vänster. Foto JL 2022.

Norra sidan av det medeltida långhusets västra gavelröste. Till höger bågöppningen mellan tornets första övervåning och kyrkvinden. Foto JL 2022.

Ovan till vänster, södra delen av röstet ovanför det medeltida långhusets västgavel, visande vittrande skador efter brand. Ovan till höger, östra tornmuren med öppningens välvda båge sedda nedifrån mot väster. Till vänster kyrkvinden sedd mot öster. Foto JL 2022.

Kyrkvinden sedd mot väster. Till höger fönster i östra gavelröset. Foto JL 2022.

Tunnvalvets ovansida i vindens sydöstra hörn med bågformat trä för att bära tunnvalvet. Foto JL 2022.

Fast inredning och inventarier

Det murade altaret byggdes 1932 då det omgivande golvet höjdes något. Från det gamla altaret med murad kärna och träpanel övertogs två kolonnetter av sandsten, vars tidigare funktion är okänd. Altaruppsatsen av trä tillverkades 1675. Den, och predikstolen, stod ursprungligen i S:t Olofs kapell i Stockholm, Adolf Fredriks kyrkas föregångare, och sedan från 1774 i Össeby kyrka. Vid denna kyrkas indragning såldes den till Eksta och uppsattes 1840. En medeltida murnisch med rakt spetsig avslutning finns i korpartiets södra mur. I östra muren, bakom altaret och skymda av altaruppsatsen, sitter två rektangulära murnischer, tidigare nåbara när altaret var fristående. Ett målat krucifix av trä på norra muren skänktes 1787. Den ståtliga predikstolen av trä har samma datering och härkomst som altaruppsatsen. Korbänken är troligen tillverkad 1727, av stilen att döma möjligen tidigare, och målades av C. F. Dreutz 1731. Den har senare byggts om och flyttades 1838-40 troligen från norra till södra sidan. Bänkinredningen i kyrkan tillverkades 1913 med användning av delar från den äldre bänkinredningen som hade tillkommit i omgångar under 1700-talet och kunde användas även efter ombyggnaden 1838-40 efter vissa förändringar.

Dopfunten är signerad av Gertt Smitt 1642, sannolikt som ett av de tidigaste föremålen efter branden, som troligen ägde rum 1640. Orgeln från Åkerman & Lund 1889 står på en läktare från 1864, ritad av Jacob Gustaf Klingwall. En nummertavla från 1700-talet är troligen tillverkad av Johan Hernell 1755. Kyrkklockan är sannolikt gjuten vid kyrkan. Norr om kyrkan har vid gravgrävning påträffats rester, sannolikt av en gjutgrop. Den genom kimning delvis bortnötta enkla inskriften har tidigare angett året 1650. I Statens Historiska Museum förvaras de lösa delarna till kyrkans äldre altaruppsats, tillverkad 1667 och målade av Jacob Riek, samt till ett par epitafier, vilka alla avlägsnades vid ombyggnaden 1838-40. Glasmålningsrutor från samma serie som den i kyrkan finns spridda i olika museisamlingar, men det är oklart om de alla kommer från Eksta, eller om rutan i Eksta kyrkas östfönster har kommit till kyrkan först i samband med förändringarna 1838-40 och att de tidigare har suttit i någon annan kyrka.

Altaranordningen. Foto JL 2022.

Murat altare från 1932 med två äldre sandstenskolonner, vilka även ingick i det föregående, panelade altaret med en murad kärna, från 1838-40. Foto JL 2022.

Altaruppsatsen och altaret sett från sidan. Foto JL 2022.

Altaruppsats, tillverkad av målat och förgyllt trä 1675 för S:t Olofs kapell i Stockholm, Adolf Fredriks kyrkas föregångare. Flyttad därifrån 1774 till Össeby kyrka i Uppland och 1840 till Eksta. Foto JL 2022.

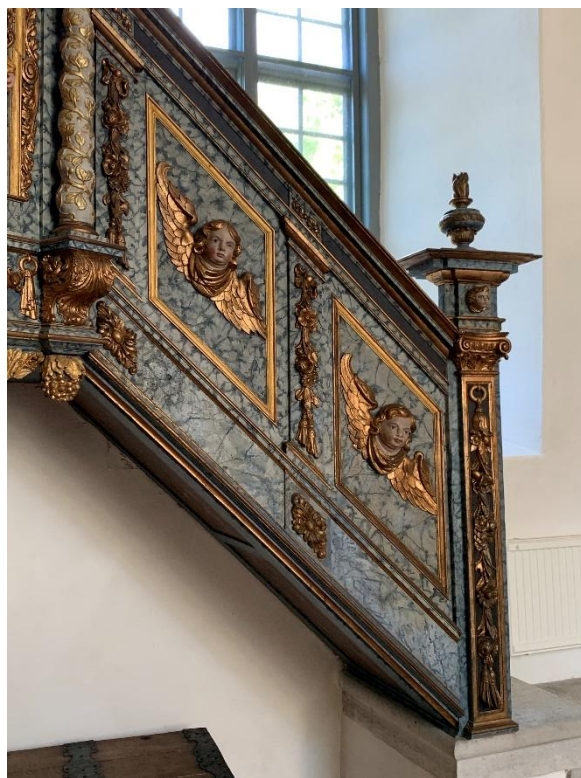
Triumfkrcifix, skänkt 1787 och troligen tillverkat vid ungefär samma tid. Foto JL 2022.

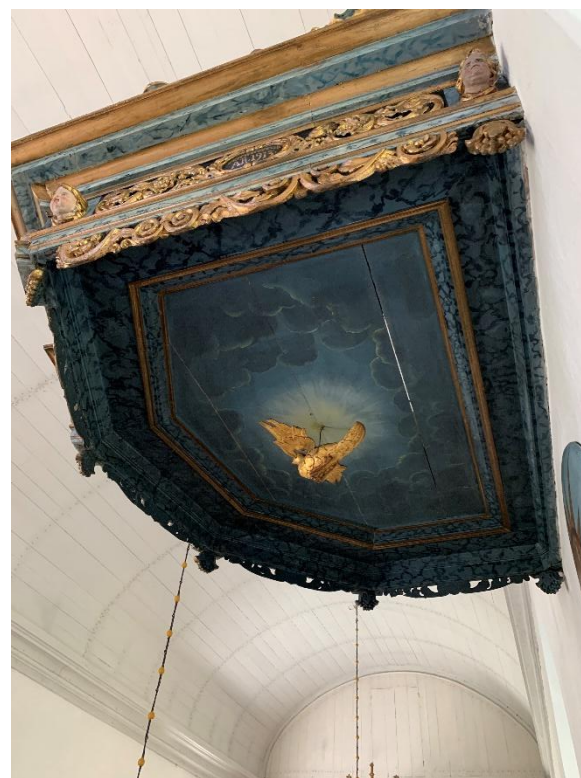
Predikstolen. Foto JL 2022.

Predikstolen, tillverkad 1675 för S:t Olofs kapell, Adolf Fredriks kyrkas föregångare. Övertagen 1774 av Össeby kyrka i Uppland och 1840 av Eksta kyrka. Dopfunt av sandsten är signerad av Gertt Smitt 1642. Foto JL 2022.

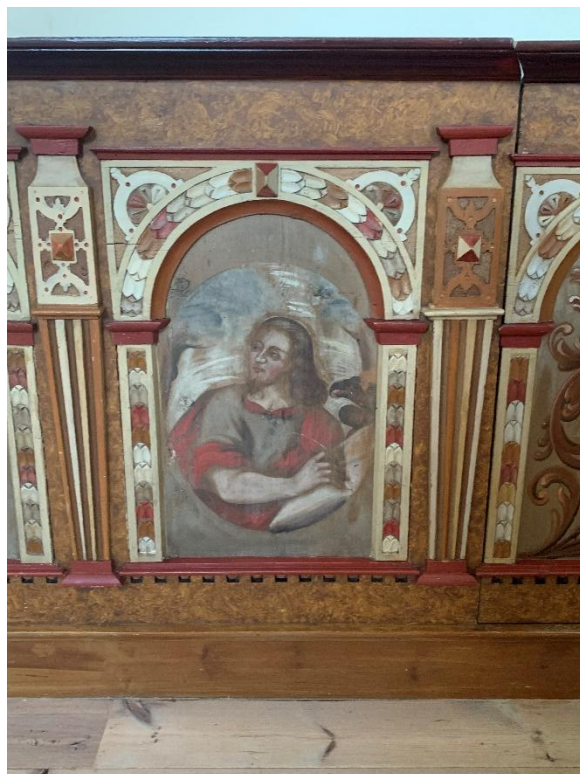
Detaljer av predikstolens korg och trappskärm. Foto JL 2020.

Eldurna på predikstolstrappan. Till höger ljudtaket underifrån. Foto JL 2022.

Korbänk, troligen tillverkad 1727, målad av C. F. Dreutz 1731, senare ombyggd. Foto JL 2022.

Detaljer av korbänkens målningar på östra och norra sidan. Foto JL 2022.

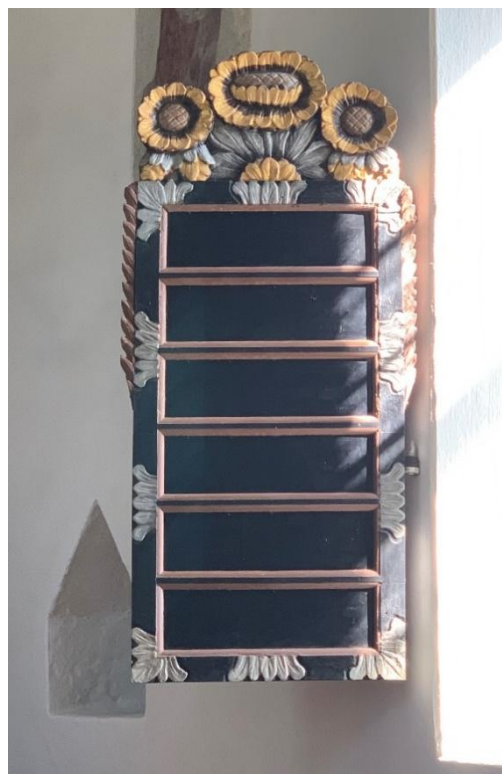
Bänkinredning, byggd 1913, med utnyttjande av delar av tidigare inredning, tillkommen vid olika tillfällen under 1700-talet. Ovan norra kvarteret sett från sydöst. I mittendörrar på norra sidan och nedan till vänster, dörrar på södra sidan med olika bredd. Nedan till höger målat spegelfält, kanske från bänkdörr, i norra kvarterets främsta bänkrad. Foto JL 2022.

Dopfont av sandsten, sannolikt tillverkad av Gertt Smitt 1642. Foto JL 2022.

Orgel och läktarbarriär, nedan till vänster orgelhusets baksida från sydväst. Läktaren byggd 1864 efter ritning av Jacob Gustaf Klingvall, orgeln 1889 av Åkerman & Lund Nedan till höger nummertavla, troligen av Johan Hernell 1755. Foto JL 2022.

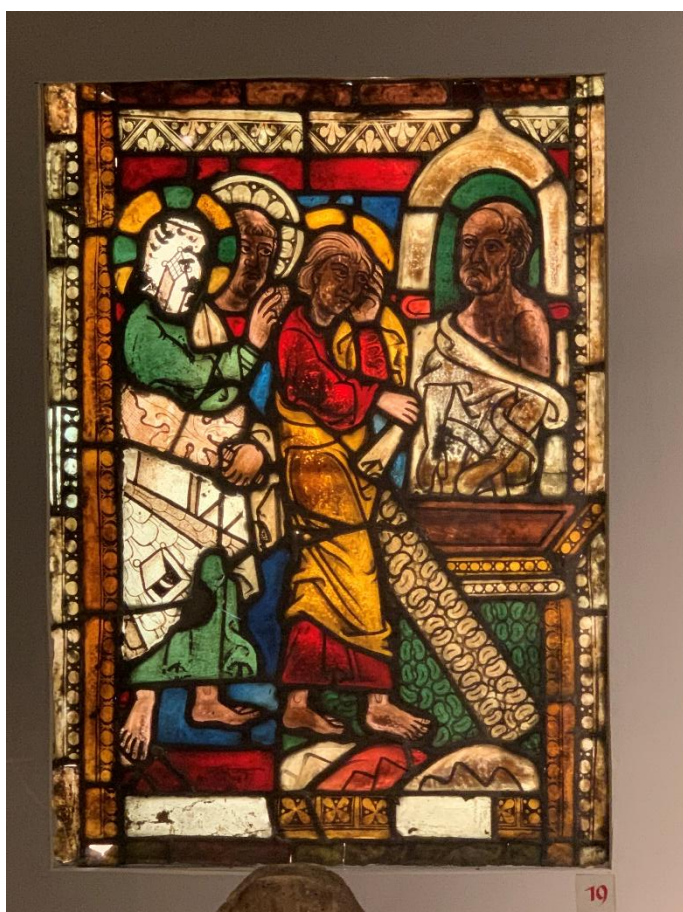
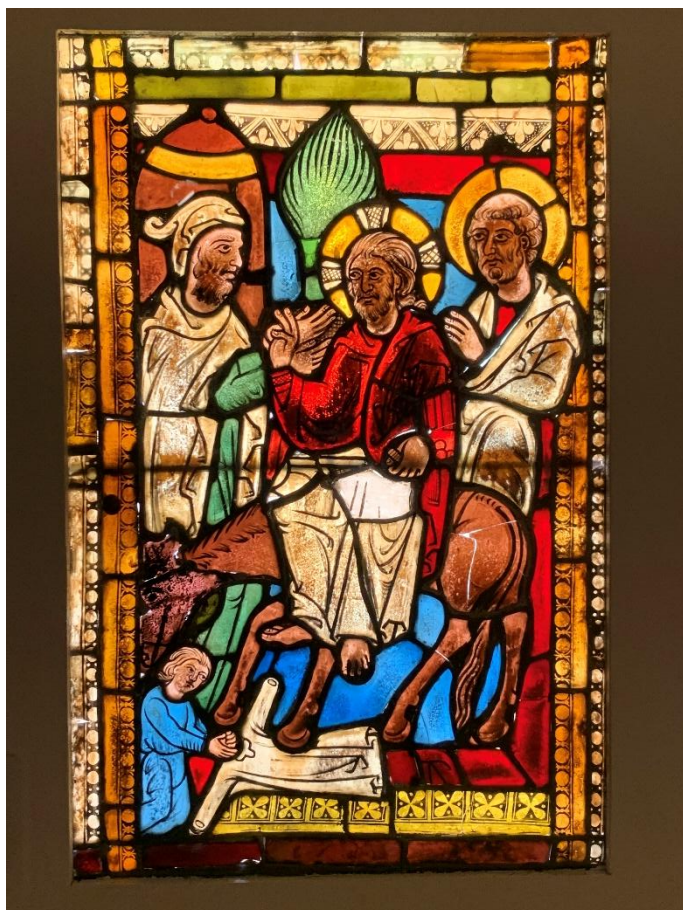
Klockan i tornet, sedd från öster och väster, gjuten 1650 vid kyrkan, sannolikt av malmen i en vid branden 1640 förstörd klocka, troligen i en 18 meter norr om tornet påträffad gjutgrop. Foto JL 2022.

Skulpturer från kyrkans tidigare altarpopsats, tillverkad 1667, målade av Jacob Riek, nu i Statens Historiska Museum. Till höger delarna sammanfogade. Foto John-Björn Huber 2000, SHM, respektive foto i ATA, efter Sveriges Kyrkor volym 178, Gotland VIII:1 (1978).

Sammanfogade delar till ett bevarat epitafium från 1667 i sandsten, samma epitafium som delarna i korportalens krön troligen kommer ifrån. Till höger sammanfogade delar till ett epitafium troligen från 1670-talet. Efter Sveriges Kyrkor volym 178, Gotland band VIII:1 (1978).

Glasmålningsrutor från 1200-talets tredje fjärdedel visande Kristi intåg och Lazarus uppväckande, Gotlands Museum. Foto JL 2022 respektive 2019. I museisamlingar vid Gotlands Museum, Statens Historiska Museum, Uppsala universitet och i privat ägo finns åtta glasmålningsrutor tillhörande samma glasmålningssvit som den ruta som finns i östfönstret i Eksta kyrka. Proveniensen, härkomsten, för dessa är dock inte känd och det kan inte uteslutas att glasmålningsrutan i Eksta kommit till kyrkan från annat håll efter ombyggnaden 1838-40. Kyrkan drabbades av en eldsvåda, troligen 1640, varvid många inventarier förstördes. Det gör det mindre sannolikt att så många av rutorna i korets östfönster kan ha klarat sig, även om det inte kan uteslutas.

Restaureringar

Kyrkan fick sin nuvarande gestalt genom förändringarna 1838-40. Den mest genomgripande omvandlingen sedan dess var restaureringen 1913, då bänkinredningen byttes ut, innermurarna försågs med kraftig, slät puts och rester av kalkmålningar frilades. Samtidigt insattes en kamin som snart började sota ner kyrkorummet. Olika smärre förändringar genomfördes under 1900-talets mitt, men en samlad något större var den 1955, då kaminerna avlägsnades samt sakristians dörr mot kyrkan ersattes med en rundbågig öppning och blinddörren i söder togs bort. Emellertid kom blinddörren att vara synlig ända till 1979 då interiören gjordes ren från kaminernas sot. För arbetet stod Harald Norrby, Klinte. En ut- och invändig restaurering ägde rum 2010 och konservering av inredningen år 2015. Vid restaureringen 2010 togs bänkarna inne i kvarteret närmast öster om sydportalen bort som en tillgänglighetsanpassande åtgärd. Tanken var att man skall kunna komma in med rullstol i bänkkvarteret.

Interiör mot öster, troligen vid 1800-talets slut. Foto Emil Novén, Karlshamn, i Gotlands Museum.

Interiör mot öster, troligen på 1890-talet. Foto i ATA.

Bänkinredningen före 1913. Södra sidan och norra sidan mot öster. Efter föregående bild i ATA.

Predikstolen och den äldre bänkinredningen. Foto Carl R. af Ugglas 1907-12, ATA.

Interiör mot öster efter restaureringen 1913. Foto Carl Wilhelm Pettersson 1913, ATA.

Interiör mot öster. Foto från 1917, ATA. Bänkinredningen byttes ut 1913. Slät puts täcker murarna med undantag av kalkmålningarna. Äldre färgsättning framtagen på altaruppsatsen. Sakristiedörrarna har målats ljusa.

Interiör mot öster, troligen på 1960-talet. Foto Hans Hemlin, Gotlandskonst, efter vykort i Gotlands Museums arkiv. Sakristiedörrarna har förändrats 1955. Smuts på murar och valv gör att ingångarnas tidigare form är synlig, liksom det igensatta medeltida östfönstret.

Interiör mot väster, troligen vid 1970-talets slut. Foto Jan Utas, Gotlands Museums arkiv. Läget för de 1912 insatta och 1955 avlägsnade kaminerna framträder som ljusa vertikala linjer på sidomurarna.

Interiör mot öster och väster strax efter restaureringen 1979. Foto Jan Utas, Gotlands Museums arkiv.

Interiör mot öster efter restaureringen 1979. Foto Hans Hemlin, Gotlandskonst, troligen cirka 1980, efter vykort i Gotlands Museums arkiv. Murarna och valvet har rengjorts. Bänkkvarterens inre har fått ljusare färg.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobygggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

På kyrkogården, öster om koret, ligger en fornlämningsklassad runinristad gravhäll med ett inristat kors och starkt vittrad runinskrift¹.

Kyrkogården

Det finns två uppgifter om vikingatida fynd på kyrkogården. Det rör sig om två djurhuvudformade spännen². Det första påträffades på två fots djup då man grävde vid kyrkogårdsmurens norra del på slutet av 1800-talet³ det andra har endast en fyndplats, kyrkogården⁴.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i

¹ L1977:966 (Eksta 146:1). Gotlands runinskrifter I, G74

² Thunmark-Nylén, L. 1995

³ SHM inv. nr. 17343:1491

⁴ SHM inv. nr. 9936

andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en

autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpuppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för slakten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor

och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Eksta kyrka utgör en på många sätt välbevarad medeltidskyrka, men den präglas – utöver tornet – huvudsakligen av en genomgripande förändring 1838-40. Den tillförde kyrkan ett samlat uttryck i linje med nyklassicismens och empirens kyrkoarkitektur, men det mesta av de medeltida arkitekturdetaljer och inventarier som kyrkan förlorat hade förstörts tidigare, inte minst vid en brand, förmodligen 1640.

För Gotlands del utgör kyrkan ett av de få som präglas av det slag av omgestaltningar som varit relativt vanliga under 1800-talets förra hälft och mitt. Det är kyrkans kanske mest utmärkande kulturhistoriska karaktärsdrag. Den har, jämte Fårö och Viklau, en av få östsakristior på ön, därtill den äldsta av dessa.

Ett utmärkande, och kanske något oväntat drag, är den öppenhet för medeltida och andra tiders konst som visades vid ombyggnaden 1838-40, genom bland annat den gotiska portalens tillvaratagande och hur tornet lämnades intakt samt genom altaruspsatsen och predikstolen från 1600-talet.

Utöver inslagen från 1800-talet har kyrkan också betydande detaljer från medeltiden. Dit hör den rika gotiska sydportalen i röd kalksten med delvis bevarad bemålning, det romanska långhusets kvaderstensmurverk och sydportal samt tornet, med sina övervåningar, två tunnvalv och stora ljudgluggar.

En karaktäristisk detalj för fasaderna är hur fönstrens karmar och spröjsade rutor ligger i linje med fasaden och inte indragna och hur också kyrkans östgavel och sakristians gavel saknar språng utan har tegelpannor som lags i liv med fasaderna.

Kyrkans inventarier

Av stort intresse bland inredning och inventarier märks altarpuppsatsen och predikstolen i en drivet utförd, rik barockstil, vilka tillverkats under 1600-talets senare del och har hört till Adolf Fredriks kyrkas föregångare i Stockholm. Av stort konst- och kulturhistoriskt värde är även den glasmålning som hör till en svit glasmålningar, vars ursprungliga härkomst är oklar. Att söka utreda dessas ursprung vore angeläget. Klockan med dess enkla inskrift och att den troligen är gjuten vid kyrkan är värd att lyfta fram. Bland senare tillskott har konstnären Bertil Nyströms vindflöjel ett konst- och kulturhistoriskt värde.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar. Den har utvidgats vid flera tillfällen. Kyrkogårdens storlek berättar om socknens expansion och ökade befolkningens mängd.

Den intilliggande prästgården med ingång och smal gång fram till kyrkan bidrar till ett miljöskapande värde för kyrkomiljön som helhet.

Kyrkogården omgärdas av en trädkrans vilket ger en rumskänsla som är värdefull att bevara. Träden är generellt gamla från senare delen av 1800-talet till sekelskiftet 1900. En äldre trädrad med hästkastanj alldeles öster om kyrkan berättar om kyrkogårdens tidigare avgränsning. Kyrkogårdens äldsta träd, en lind planterades under första delen av 1800-talet.

Buxbomshäckarna vid den östra delen är värdefulla att bevara. Förr var inslag av buxbom i häckar runt gravvårdar mer vanligt. Idag är det mer sällsynt på kyrkogårdarna. Även inklippning i häckarna för att ge plats åt gravvårdar är mer ovanligt.

Gångsystemen i den västra äldre delen av kyrkogården är intakta, åtminstone sedan 1940-talet, vilket är värdefullt att bevara. Gångarna är belagda med naturgrus vilket är värdefullt att bevara.

Den östra muren tillkommen 1927-1930 med infogade gravhällar från 1600- och framför allt 1700-talen är en unik utformning som väl avspeglar 1930-talets synsätt.

Kyrkogårdens speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Eksta socken. Vid sakristians östra gavel ligger en tumba av täckt med sandstenshäll, en medeltida häll med kors i högre relief över prostén Israel Kolmodin och hans senare släktingar. I samma område finns en annan gravvård över Pehr Wallgren, kyrkoherden som genomdrev de stora ombyggnaderna av både Eksta och Spröge.

Åtta av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. I en uppföljande inventering 2016 utpekades 51 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla. I den östra muren finns flera gravstenar från 1600- och 1700-talen.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är

knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Eksta kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Eksta kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1169	Byggnadsår enligt Strelow.	
1200-1250	Tornet och långhuset byggdes.	GK
	SvK anger att långhuset och ett numera försvunnet absidkor torde ha tillkommit ”omkr. 1200”, och att tornet byggts ”ett par decennier senare”.	SvK
	Glasmålningar (det finns 9 rutor som antas komma ifrån Eksta kyrka), varav alla utom en enstaka ruta som sitter korets Ö fönster förvaras i museer.	SvK
1200-tal	Gravsten på kyrkogården (ligger övertäckt vid kyrkan S sida vid korportalens ursprungliga plats).	SvK
o. 1300	Koret byggdes, varvid det romanska absidkoret revs. Den romanska korportalen återanvändes efter omhuggning av tympanonstenen som nordportal i långhuset. (Korportalen från 1300-talsbygget är bevarad som huvudportal i långhuset).	GK, SvK
	Målade konsekrationsskors, varav ett är bevarat på Ö korväggen.	SvK
1400-tal	Kalkmålningar (helgonfigurer m.m.) på korets Ö och S väggar.	SvK, GK
Medeltid	Gravsten med runinskrift, vid sakristians Ö gavel.	SvK
1614	Tegeltak lades på kyrkan (sannolikt endast på långhuset), varvid taken reparerades.	SvK
o. 1640	Brand, varvid ”valvet nedfallit” (sannolikt korvalvet). Kyrkan skadades mycket allvarligt, istandsattes troligen kort därefter, bl.a. med ett platt, målat kassetak i långhuset.	SvK
1642	Dopfunt av sandsten från Burgsvik, tillverkad av mästaren Gertt Smidt.	GK SvK
1659	Kyrkklockan, troligen gjuten av en klockgjutaregesäll. (Enligt SvK tillkom klockan 1650 och var ”sannolikt gjuten vid kyrkan”).	GKR SvK
1665	Sandstensepitafig (i inkomplett skick, saknade delar kan vara insatta i långhusportalen 1838) över ett par barn till kh Peder Hansson Eistadius. Deponerat i SHM sedan 1885, sedan 1943 överfört till SHM.	SvK
1667	Altaruppsats av sandsten, nu i SHM.	SvK
	Sandstensepitafig (i skadat skick, saknade delar kan vara insatta i långhusportalen 1838) över kh Peder Hansson, död detta år, målades av Jacob Riek. Deponerat i SHM sedan 1885, sedan 1943 överfört till SHM.	GKS, SvK
1671	Årtal och bomärke på en kolonnett i den senare flyttade korportalen.	SvK, Inskr

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1680	Sandstensepitafium (i inkomplett skick) över kh Peder Hansson Eistadius och hans familj. Deponerat i SHM sedan 1885, sedan 1943 överfört till SHM.	SvK
1703	Kyrkan var i gott skick.	
1727	Korbänken tillkom. Ett tjugotal nya bänkar insattes på bägge sidor i kyrkan.	SvK
1731	Målaren C. F. Dreutz målade de 29 ny bänkarna i kyrkan inklusive korbänken.	SvK
1736	Kyrkan reparerades, bl.a. takstolarna över koret eller långhuset (inskrift i den västligaste takstolen i det nuv. långhuset), och en välvd sakristia byggdes på kyrkans N sida (sakristidörren bevarad som innerdörr till den nuvarande sakristian). Inskrifter om reparationen på N och S korväggarna.	SvK
	Korvalvet togs ned (delvis?, jfr ombyggnaden 1838-40) och den södra kormuren murades om från grunden. Triumfbågen stöttades med en träpelare och en strävpelare av sten sattes upp mot muren i S. Ett dragstag av trä sattes även in i koret. Korets Ö fönster murades sannolikt igen, liksom tornportalen. Fönstren i kyrkan i övrigt ändrades.	SvK
	Sannolikt revs samtidigt ett sakristieskrank bort ur koret, vilket såldes till Sproge kyrka 1756.	
1737	Nya bänkar bak i kyrkan.	SvK
1742	Ommålning ut- och invändigt, inskrifter på väggarna invändigt. Fattigstock, tillverkad av klockaren.	SvK
1755	Nummertavlan, tillverkad av Johan Hernell. Tavlan deponerades i Gotlands fornsal 1908 och återfördes 1944.	SvK
1756	Vattnivning och vitlimning av interiören.	SvK
1768	Trästaketet runt kyrkogården hade börjat ersättas av en stenmur.	SvK
1776	Tornhuven reparerades av tornbyggaren Mårten Johansson, Suderbys i Gothen	SvK
	Vindflöjel, numera förkommen, tillverkad av Mårten Johansson.	SvK
1778	Vattnivning och vitlimning av interiören.	SvK
1771, 1772	Bänkarna målades.	SvK
1782	Ljuskrona av mässing (8-armad) inköptes.	SvK
1787	Triumfkrucifix, målat detta år men från 1500-talet(?), skänkt till kyrkan av Elisabet Kolmodin.	SvK
1824	Reparation/ombyggnad av tornhuven.	SvK, Inskr
1838-40	Kyrkan byggdes om efter förslag J. Klingvall, omarbetat av arkitekterna Fredrik Carlsson och Carl Gustaf Blom Carlsson vid Överintendentsämbetet. Byggnadsarbetet leddes av	GK, SvK

[illegible]

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1864	Läktaren byggdes efter ritning av kh Jacob Klingwall.	SvK
1889	Orgel av Åkerman & Lund, Stockholm (ISO anger att orgeln tillverkades 1887). Orgelläktaren målades lika orgeln. De S och V kyrkogårdsmurarna och den V kyrkogårdsporten revs. I V ersattes muren av ett staket av bandjärn, i S av en hagtornshäck. Grind i V, och en grind togs även upp i den S muren.	SvK
	Kyrkogården utvidgades sannolikt åt S.	SvK
1894	Förslag till återställande av kyrkans medeltida utseende av byggmästare Nils Pettersson, Visby. Ej utfört.	SvK
1901	Kyrkogården utvidgades åt N och en stenmur uppfördes. Ett sockenmagasin av trä från början av 1800-talet, beläget vid kyrkogårdens N mur, revs bort.	SvK SvK
1902	Den N kyrkogårdsmuren och grinden därstädes tillkom. Lindar planterades i N och Ö på kyrkogården.	SvK SvK
1903	Materialbod uppförd i kyrkogårdens (dåvarande) NÖ hörn.	SvK
1912	Kaminer i långhuset.	ATA
1913	Invändig restaurering efter förslag av byggmästare Nils Pettersson, Visby. Ut- och invändig kalkning och de medeltida målningarna i koret togs fram av konservator C. Wilh. Pettersson, Stocksund. Spår av målningar sågs på N väggen. Taket och dörrar och fönster byttes ut eller reparerades. Nytt golv samt ny bänkinredning efter äldre förebild. Sifferskåp vid korbänken. Altaruppsats och predikstol konserverades, varvid övermålningarna från 1840 avlägsnades (konservator C. Wilh. Pettersson). Två järnkaminer från Bolinders verkstäder installerades i långhusets mitt. Ljusarmar (vägglampetter, 11 st.) inköpta från Marcus Ax.	SvK
1920	Hagtornshäcken i kyrkogårdens S gräns ersattes av en stenmur.	SvK
1927	Mindre restaurering efter förslag av ingenjör Simon Brådhe, Byggnadsstyrelsen. Entreprenör byggmästare Adolf Bergsten, Eksta. Tornets grundmurar förstärktes med cementgjutning till 1,2 m djup, 4 ankarjärn insattes i tornet, ringkammarens val lagades och rengjordes, trappan till orgelläktaren flyttades och putsen lagades ut- och invändigt. Yttertaket reparerades och taklisterna tjärades.	GK, SvK SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1927	Kyrkogården utvidgades åt Ö och en stenmur uppsattes kring den nya delen, i murens insida insattes äldre gravstenar efter förslag av ingenjör Brådhe.	
1928	Den SÖ grinden i kyrkogårdsmuren tillkom.	SvK
1932	Altaravsatsens trägolv var murket och byttes ut mot kalksten och höjdes tre trappsteg efter förslag av professor Johnny Roosval. Nytt altare av sten.	SvK, ATA
1942	Nya kolonnetter och reparation av bågarna i ljudgluggarna efter ritning av arkitekt Olle Karth, Visby.	SvK, Inskr
1947	Den romanska kyrkans S och N långhusportaler togs fram utvändigt.	SvK, ATA
1948	Den romanska kyrkans S och N långhusportaler försågs med dörrblad, ritade av arkitekt Fritz Örn, Stockholm.	SvK
1954	Vindflöjel, utformad av konstnär Bertil Nyström, Slite.	SvK
1955	Dörrarna till sakristian ändrades: den S blinddörren togs bort och den N öppningen gjordes rundbågig och dörrbladet avlägsnades. Kaminerna togs bort (spår av målningar på väggarna sågs) och elektrisk värme och belysning samt orgelfläkt installerades efter förslag av ingenjörsfirma Lennart Träff. Ljuskrona av mässing (16-armad) inköptes, tillverkad av J. Dahlström, Visby.	SvK
1958	Dörren till sakristian (1700-talsdörren) renoverades.	SvK
1959	Förslagsritning till bårhus av arkitekt Olle Karth, ej utfört.	SvK
1962	Nytt tegeltak på långhuset. Bårhus byggt på kyrkogårdens SÖ del efter ritning av ingenjör Herbert Jakobsson, Levide.	SvK
1966	Tornhuven repareras, varvid en stor del av konstruktionsvirket samt panelen byttes ut.	SvK, ATA
1971-72	Utvändig restaurering efter förslag av ingenjör Ingmar Holmström, Stockholm. Entreprenör Suderbyggen, Havdhem: – Smärre grundförstärkningar och murlagningar. – Hela kyrkobyggnaden putsades och vitkalkades. – Långhusets portaler konserverades (konservator Erik Olsson, Sanda), och socklar och hörnkedjor rengjordes, lagades och kompletterades (bl.a. 3 nya stenar i korets SÖ hörnkedja). – Tegeltaken lades om och takstolarna repareras, allt virke i takkonstruktionerna impregnerades. – Tornhuven försågs med et invändigt avvattningsystem.	GK SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1971-72	– Nytt pappklätt klockdäck i tornet. – Inklädnad med blyplåt av ljudgluggarnas bänkar, nya fågel nät i ljudgluggarna. – Dörrarna lagades och rötskadade delar av fönsterbågarna byttes ut. Samtliga snickerier målades. – Trätunnvalvet isolerades med mineralull. – Branddörrar i öppningarna på tornvinden, överbyggnad av torntrappan på klockdäcket.	
1974-75	Järnstaketet i V togs bort och ersattes med en kalkstensmur och nya grindar med grindstolpar efter ritning av arkitekt Gunnar Jonsson, Stockholm.	SvK
1979	Väggar och valv i kyrkorummet rengjorda av konstnär Harald Norrby, Klinte, med medhjälpare.	ATA
1993	Altaruppsatsen i SHM konserverades av Raä.	ATA
	Glasmålningen i det Ö korfönstret restaurerades.	ATA
1996	En ny grind togs upp i den N kyrkogårdsmuren.	ATA
1999	20 st. gravhällar i kyrkogårdsmuren och 3 tumbor på kyrkogården konserverades av stenkonservator K-G Eliasson, Stenkultur.	GF, ATA
	Orgeln rengjordes av orgelbyggare T. Svenske.	GF, ATA
2001	El-ringning.	GF, ATA
o. 2002	Ledstång framför tornportalen.	GF
o. 2003	Ljuskronehissar.	GF
2005	Ljusredskapen renoverades av Dahlströms Metallgjuteri, Visby.	GF
2009	Konservering av två gravvårdar. Ansvarig entreprenör Stenkultur AB.	GM
2013	Konservering av tre tavlor. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2014	Handikappanpassning av sydportalen. Ansvarig entreprenör Norragårds sten och anläggning.	GM
2014	Restaurering av likbod?	GM
2015	Restaurering av kyrkogårdsmuren. Ansvarig entreprenör Gotlands Skog och Miljö.	GM
2015	Konservering av fast inredning. Fast inredning i form av altaruppsats, altarskrank, predikstol, sifferskåp, bänkinredning, korbänk och läktare har åtgärdats. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. Gotlands Museum.
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B. G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
o.	omkring
s.	sent
Strelow	Hans Nilssøn Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland, bd VIII:1, 1978.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby.
Inventering av inventarierna i Eksta kyrka 2002-05, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Eksta kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Inventering av Eksta kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
Vård- och underhållsplan Eksta kyrka 2007. Arkitekt Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Jansson, I. (Red.) 1995. *Archaeology East and West of the Baltic*. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium Sigtuna, May 1991.
Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Sveriges Kyrkor, Gotland volym 178, 1978.
Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
Thunmark-Nylén, L. 1995. Churhyard Finds from Gotland (11th-12th centuries). Ingår i:

Kartor

Skattläggningskarta Eksta socken 1752. Lantmäteristyrelsen H19-1:1.
Laga skiftes karta 1879. Lantmäteristyrelsen H19-24:3.